

Sümerbank'ın Çalışma Hayatına Yönelik Politikaları (1939-1945)

Sümerbank's Working Life Policies (1939-1945)

İlhan SAYICI*

Sorumlu yazar/Corresponding author:
İlhan SAYICI

Orcid : 0009-0005-6637-4210
e-posta : sayiciilhan@gmail.com

* Dr.

Başvuru tarihi/Submitted date:
24 Nisan 2026
Revizyon talebi/Revision requested:
10 Haziran 2026
Son revizyon/Last revision received:
17 Haziran 2026
Kabul edildiği tarihi/Accepted date:
20 Eylül 2026

Atıf/Citation:
Sayıcı, İlhan, "Sümerbank'ın Çalışma Hayatına Yönelik Politikaları (1939-1945)", Journal of History and Strategy 4 (Eylül 2026): 5-43.

Öz

Türkiye Cumhuriyeti 1930 yılların başlarında dünya üzerinde yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle daha önce izlediği liberal ekonomi anlayışını terk etmiş ve devletçilik ilkesi doğrultusunda ekonomi politikası uygulamasına başlamıştır. Devletçi uygulamaların uygulanması için Birinci Sanayi Planı oluşturulmuş ve planda dokuma alanındaki en önemli işler, 11 Haziran 1933 yılında kurulan Sümerbank'a verilmiştir. Sümerbank kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede planlı sanayileşme faaliyetlerine büyük katkı sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte savaş öncesi hedeflenen İkinci Sanayi Planı uygulamasından vazgeçilmiştir. Savaşın yarattığı koşullar, Sümerbank fabrikalarının üretiminde en önemli unsur olan işçilerin çalışma hayatında olumsuz etkenler oluşturmuş ve çok sık aralıklarla iş değiştirmelerine neden olmuştur. Bu durumu ortadan kaldırmak için o dönemin hükümetleri ve Sümerbank yöneticileri yoğun çaba sarf etmişlerdir.

Bu çalışmada İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) süresince Sümerbank'ın işçi ve memurların işten ayrılma ve ölümüne yönelik ortaya koyduğu çabalar ile barınma, ücret, gıda, sağlık ve giyim başlıkları altında uygulamaya aldığı politikalar ve bunlardan elde edilen sonuçlar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sümerbank, Birinci Sanayi Planı, Çalışma Hayatı, Devletçilik, İkinci Dünya Savaşı.

Abstract

In the early 1930s, due to global economic difficulties, The Republic of Türkiye, abandoned its previously pursued liberal economic approach and began implementing economic policies based on principle of statism. To implement these statist measures, the First Industrial Plan was created, and the most important tasks in the textile sector were assigned to Sümerbank, which was established on June 11, 1933. Sümerbank made significant contributions to planned industrialization activities from its establishment until the Second World War .

With the outbreak of World War II, the implementation of the Second Industrial Plan, which had been planned before the war, was abandoned. The conditions created by the war negatively effected the working life of workers, who were the most important element in the production of the Sümerbank factories, and caused them to change jobs very frequently. The governments and executives of that period made intense efforts to eliminate this situation.

This study will examine the efforts made by Sümerbank during the Second World War (1939-1945) to prevent the resignation of workers and employees, as well as the policies it implemented and the results obtained in the areas of housing, wages, food, health and clothing.

Keywords: Sümerbank, First Industrial Plan, Working Life, Statism, Second World War.

Giriş

1929 yılında başlayan ve adına “Büyük Buhran” denilen Dünya Ekonomik Krizi’nin yarattığı koşullar, Cumhuriyet sonrası uygulanmak istenilen liberal politikalara devam edilebilme olasılığını ortadan kaldırmıştı. 1929 dünya ekonomik krizi bir çok batı ülkesinde olduğu kadar Türkiye için de yeni politika arayışları açısından bir dönüm noktası olmuştu.¹

Bu nedenle 1930’lu yıllardan itibaren Cumhuriyet Hükûmeti, devletçilik politikası hedefine yönelmiş ve devletçilik politikasıyla birlikte temel amacının sanayileşme olduğunu gösteren yasal düzenlemeleri de uygulamaya koymuştu. Bu hedefe ulaşabilmek amacıyla, Devlet Sanayi Ofisi (DSO), Sanayi ve Kredi Bankası, Sümerbank ve Etibank, kurulmuştu.²

Devletçilik uygulamasının en temeli olan ve Dokuma, Maden İşleme, Kağıt, Cam-Çimento gibi ana başlıkları taşıyan Birinci Sanayi Planı bu amaçla oluşturulmuştur. 1930-1939 yılları, Türkiye’nin sanayileşme doğrultusunda ilk ciddi adımlarını attığı yıllar olarak nitelendirilmektedir.³

1 Feyzullah Ezer, “1929 Dünya Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.20, Sayı 1, Yıl 2010, 430-431; Erdoğan Alkin, *Kurumlarla Yakın Ekonomi Tarihi*, İTO Ekonomi ve Sosyal Tarih Yayınları, Yayın No: 2010-55, İstanbul, 2010, 32.

2 Serkan Tuna, *Türkiye’de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, Derlem Yayınevi, Eylül 2009, 37.

3 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007*, İmge Kitabevi, Ankara, Eylül 2009, 72.

Devletçilik dönemin en önemli uygulayıcısı olarak Sümerbank'ı kabul edebiliriz. Sümerbank “ 11 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı Sümerbank Kanunu” isimli yasayla kurulmuş ve Cumhuriyet Türkiye'si'nin sanayileşmesinde başı çeken bir kuruluş olmuştur.⁴ Yine aynı zamanda Sümerbank, devlet-özel sermaye dengesinin sağlanmaya çalışıldığı ve devlet yatırımlarının önünün açıldığı bir sanayileşme modelinin uygulayıcısı olarak öne çıkmıştı.⁵ Bunlara ek olarak Sümerbank, asıl işi olan kamu fabrikalarına finansal destek sağlamanın yanında elindeki likit sermayenin en az yarısını özel sermayeye kredi vermeye ayıracaktı.⁶

Sümerbank, dönemin sanayileşme anlayışına uygun olarak kapsamlı bir görev düzenlemesine sahipti. Sümerbank'ın görevlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

- DSO'dan devralacağı fabrikaları işletmek ve özel sinai kuruluşlarındaki devlet iştiraklerini idare etmek,
- Özel kanunlara göre kurulacak fabrikalar dışındaki devlete ait bütün sinai kurumların etüt ve projelerini hazırlamak, bunları kurmak ve yönetmek,
- Kurulması ve genişlemesi yurt için iktisaden yararlı sinai işlere sermayesinin müsadesi nispetinde iştirak ve yardım etmek,
- Teknik eğitimle ilgili faaliyet ve yardımlarda bulunmak,
- Sinai kurumlara kredi vermek ve bütün banka muamelelerini yapmak,
- Millî sanayinin gelişmesi tedbirlerini araştırıp istendiği takdirde İktisat Vekaleti'ne mütalaa vermek,
- Her türlü bankacılık işlemlerini yapmaktır.⁷

1934 yılında başlayan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nın uygulanmasındaki başarısızdan dolayı 1936 yılında çok daha kapsamlı olan İkinci Sanayi Planı hazırlanmıştır. Fakat mali koşullar ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle bu plan yürürlüğe

4 Zafer Toprak, *Sümerbank Holding A.Ş.*, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1988, 31.

5 Serkan Tuna, “*Tek Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi (1923-1950)*”, Meşrutiyet'ten 21. Yüzyıla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ed. Cezmi Eraslan-Umut Dere, Bilge Kültür-Sanat, İstanbul, 2024, 415; Serkan Tuna, *Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, 37; Zafer Toprak, *Sümerbank Holding A.Ş.*, İstanbul, 1988, 31; Burak Kesgin, “*Erken Cumhuriyet Dönemi Kalkınma Arayışları ve Sovyet Deneyimi: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013), 331; Rüstem Barış Yeşilay, “*Devletçiliğin Türkiye Ekonomisi Üzerinde İzdüşümleri*”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 19, Sayı 1, Yıl 2005, 125.

6 Janset Özen Aytemur, *Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri: Sümerbank (1930-1945)*, Libra Yayınları, İstanbul 2010, 182.

7 Serkan Tuna, “*Tek Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi (1923-1950)*”, 415; Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, Şubat 2006, 265.; Ali Asgar Eren, *Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Sosyal ve Kültürel Uygulamalar (1935-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2019), 42-43.

konulamamıştı.⁸ Birinci Sanayi Planı uygulamaları ile birlikte İkinci Dünya Savaşı öncesine gelindiğinde, sanayi sektöründe ciddi bir büyüme kaydedilmiş ve temel tüketim mallarındaki dışa bağımlılık önemli ölçüde azaltılmıştı.⁹

Türkiye'nin 1930'lu yıllarda devletçilik ilkesi ve sanayi sektörü öncülüğünde gerçekleştirdiği ekonomik büyüme İkinci Dünya Savaşı koşulları nedeniyle kesintiye uğramıştı. Savaşa girme tehlikesi nedeniyle kısmi seferberlik ilan edilmiş, ordu mevcudu bir milyonu aşmıştı. Bu durum ekonomik işgücü açısından ciddi bir kayıp anlamına geldiğinden tüm sektörler bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenmişti. Bu durumda savaş ekonomisi uygulanarak ordu ve şehirlerin işesi sağlanmaya, üretim düzeyinin belirli seviyede kalmasına ve giderek artan oranda bir sorun teşkil edilen enflasyon ve karaborsayla mücadeleye çalışılmıştı.¹⁰

1939-1942 yılları arasında görev yapan Refik Saydam Hükûmeti döneminde 18 Ocak 1940'ta kabul edilen Millî Korunma Kanunu (MKK) , savaş ekonomisinin uygulanmasında ön plana çıkan bir düzenlemeydi. Refik Saydam'ın ölümü üzerine 1942-1946 yılları arasında başbakanlığı yürüten Şükrü Saraçoğlu döneminde müdahaleci politikalar kısmen hafifletilmişti. Bu dönemde karaborsadan doğan aşırı kazançları vergilendirmek için de 1942 yılında Varlık Vergisi ve 1943 yılında Toprak Mahsulleri Vergisi kanunu çıkarılmıştı .¹¹

Savaş dönemi sorunlarının atlatılması için hayata geçirilen MKK vb. uygulamalar ekonomik yaşamdaki sorunları çözme amacını taşımaya karşın beraberinde yeni sorunları da getirmişti. Bunların başında özellikle Sümerbank'ta yaşanan işçi hareketliliği sorunu gelmekteydi. İşçiler, zorlaşan hayat koşulları altında bir çözüm yolu olarak daha yüksek maaş ve çalışma koşulları bulduklarında mevcut çalıştığı yapıyı terk ederek, koşulları daha uygun işletmelere gidiyorlardı. İkinci Dünya Savaşı döneminde yaşanan işçi hareketliliği, Cumhuriyet tarihi süresince yaşanan en yüksek orana ulaşmıştı.¹²

Bu makalede İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarının neler olduğundan çok; Sümerbank ve ona ait işletmelerde yaşanan işçi

8 Serkan Tuna, *Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, 214, 281-283; Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, 28. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014, 69; *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, Haz. Güneri Akalın, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2008/384, Ankara, 2008, 72; Tunç Tayanç, *Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl*, Milliyet Yayınları, 1973, 106-110.

9 Serkan Tuna, *"Tek Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi (1923-1950)"*, 419-420; Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, 74-76; Feyzullah Ezer, *"1929 Dünya Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri"*, 438.

10 Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, Seçme Eserleri-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, 184-187; Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, 81; Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 292, Mustafa Yahya Metinbaş ve Mehmet Kayıran, "Refik Saydam Hükûmetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, Sayı 2, Yıl 2008, 164.

11 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İktisat Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İkinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, 84; Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900 – 1960*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, 311, 321; Serkan Tuna, *"Tek Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi (1923-1950)"*, 424-433.

12 Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum, İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul, 2016, 293.

hareketliliği sorunu karşısında dönemin hükûmetleri ve Sümerbank yönetimin geliştirdiği politikalar ve iş gücünü kazanmak amacıyla ortaya koyduğu çabalar ele alınacaktır.

1. Sümerbank'ın Çalışma Hayatına Yönelik Politikaları

İkinci Dünya Savaşı periyodunda Sümerbank İşletmeleri'nde karşılaşılan en büyük sorunların başında, üretimin temel unsuru yetişmiş işçi bulmak ve sonrasında da yetiştirilen işçiyi fabrikalarda tutmak olmuştur. Sümerbank yönetimi ve savaş yılları döneminin ekonomi bakanları, kurumun yaşadığı nitelikli işçi bulamama, var olan işçilerin çok sık aralıklarla iş bırakması ve benzeri sorunları çözebilmek amacıyla çeşitli çözüm yolları arayışı çabasına girişmişti. İşçilere kıyasla az olsa bile, memurlar içerisinde de bir hareketlilik mevcuttu. Bu anlamda Sümerbank işçi-memur hareketliliğini önlemeye yönelik uygulamalarının dışında; sorunun temelden çözümüne yönelik politikaları da hayata geçirmeye çalışmıştı. Özellikle sorunu anlamak ve çözüm yollarını görebilmek açısından Sümerbank'ın 1940 yılı Umumi Murakabe Raporu ile buna yönelik dönemin Ekonomi Bakanı Mehmet Sırrı Day'a ait mütalaa raporu çok önemlidir. Bakana göre Sümerbank tarafından kurulmuş ve kısa bir geçmişe sahip bulunan millî sanayinin tam bir gelişme gösterebilmesi için devamlı ve uzman işçi kadrosuna ihtiyaç bulunmaktaydı. Oysa 20 bine yakın işçi çalıştıran Sümerbank fabrikalarında önemli bir işçi hareketliliği bulunmakta ve bu durum üretim üzerinde olumsuz etki yapmaktaydı.¹³ Sorunun çözümü için Bakan tarafından ortaya konulan ve bu makalede ayrıntılı bir şekilde açıklanacak uygulamalar, çalışma hayatında Sümerbank'ın temel politikalarını oluşturacaktı.

Sümerbank'ın bu önlemleri almasının ve bu doğrultuda bir politika izlemesinin amacı öncelikle uzman ve sabit bir işçi kadrosunu oluşturmaktır. Böylece acemi işçinin makineyi etkin bir şekilde öğrenebilmesi sağlanacak ve öğrendikten sonra normal verime geçmesi için gerekli zaman kaybının ve yine bu süre zarfında yol açacağı zararın önüne geçilecekti. Temel hedef; Sümerbank fabrikalarında kalıcı bir işçi sınıfı oluşturmaktır.¹⁴

Bu hedef doğrultusunda uygulanacak temel politikalar;

- İskân
- Ücret,
- Gıda,
- Sıhhi bakım ve ,
- Giyim olarak kabul görmüştü.¹⁵

13 *Sümerbank'ın 1940 Yılı Muemalatı ile Bilanço, Kar ve Zarar Hesaplarının Tedkikine Dair Olan Umumi Murakabe Heyeti Raporu Hakkında İktisat Vekaleti Mütalası*, Ankara, Başvekelet Devlet Matbaası, 1941, 8.

14 "İşçi ve İctimai Teşkilat", *İktisadî Yürüyüş* (Sümerbank Fevkaale Sayısı), Yıl 3, C. 6, Sayı 61-62, 4 Temmuz 1942, 10.

15 "İşçi ve İctimai Teşkilat (Sümerbank Fevkaale Sayısı)", *İktisadî Yürüyüş*, 11.

Sümerbank işçinin fabrikaya bağlılığı meselesi üzerinde ciddiyletme durmuş ve yukarıda sıralanan maddelerin her birine yönelik uygulamalar gerçekleştirmişti. Buna göre, farklı ücret sistemi uygulama yöntemlerine bazı yerlerde geçilmiş, işçilere bedava yemek dağıtımı verilmesine başlanılmış, işçi evi inşaatları hızlandırılmıştı.¹⁶

1.1. İskân (Barınma) Politikası

Devlet işletmelerinde çalışan işçi ve memurların işletmeler civarına yerleştirilmesi birçok faydayı içinde barındıran önlem olarak görülmekteydi. Bunların başında sanayileşme önünde en büyük engel olarak duran işçi hareketliliğinin önlenmesi ve böylece makine ile aletlerin daha bilgili ve çalışkan kişiler tarafından daha az yıpratıcı tarzda kullanılması, hammaddeyi ziyan edilmemesi, üretimde kalite ve miktar artırıcı mesleki eğitim politikası güdülmesi ve işçi sağlığının devamlı takip altında tutulması gelmekteydi.¹⁷ Ayrıca işçi ve memurların, memleketin çeşitli yerlerinde dağınık bulunan sanayi bölgelerine aileleriyle birlikte yerleştirilmesiyle, çalışanların işyerlerine bağlılıkları artırılmak isteniyordu. Bu kapsamda iskân açısından ortaya konan ana prensipler şöyleydi:

1- Barınma ihtiyacının toplumsal, psikolojik, ekonomik bakımlardan incelenmesi, sanayi siteleri kuruluşuna ait genel bir iskân planı oluşturulması.

Memurların,

İşçilerin,

Bekâr işçilerin iskân işleri.

2- İskân politikasının teknik konularında inceleme ve araştırmalar.

Mülkiyet usulü,

Kira usulü,

Parasız faydalanma usulü,

Kooperatif usulü.

3- Yıkanma, soyunma yerleri, spor, okuma, istirahat salonları.

4- Memur ve işçi evlerine standart mobilya temini konusu.

5- Mevcut meskenlerin dağıtımı meselesi.

6- İskân politikasının gerçekleştirilmesi ile ilgili işlerde İnşaat Müdürlüğü ile işbirliği yapılması.¹⁸

16 Sümerbank 1941 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu, Bilanço, Kar ve Zarar Hesabı, Ankara, 1942, 7.

17 Şevket Süreya Aydemir, v.d., *Devlet Endüstrisinde Çalışan Personeli İşletmeler Civarına Yerleştirme Şekli Hakkında Rapor*, Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Kitaplığı, 1945, 1., Janset Özen Aytemur, *Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri: Sümerbank (1930-1945)*, 237.

18 Sümerbank Genel Müdürlüğü Ana Hatları İle Sümerbank İçtimai Teşkilat Planı, Ankara, 1944, 15.

Fabrikaların birçoğu çevresinde yeterli miktarda işçi bulamamakta ve mevcut işçileri de ziraat mevsimi başlangıcında kaybetmekteydi. Sümerbank 1940 yılı itibarıyla iskân sorununu önemle ele alarak, fabrikalara dışarıdan getirilmesi zorunlu ustalar ve işçiler için gerekli evlerin inşasına ve her sene zirai nedenlerden dolayı işi terkeden işçileri de fabrikalara bağlamak için fabrika civarındaki semtlerde inşaatlara başlamış ve sorunun çözümünde kilit nokta olarak fabrika yakınında mesken yapımı öngörülmüştü. Bankanın 1940 yılı hesaplarında, Pamuklu, Yünlü ve Selüloz İşletmeleri'nin toplam kârlarından 1.150.000 liralık tutar, işçi evleri yapımı için karşılık olarak gösterilmişti.¹⁹

Savaş yıllarının yarattığı maddi olanaksızlar nedeniyle tüm fabrikalar için kalifiye elaman kabul edilen ustabaşılar/işçiler ve acemi işçileri aynı zamanda fabrika içinde ve yakınındaki mekânlarda barındırmak mümkün değildi. Aynı şekilde fabrikanın bütün işçi mevcudunu barındırmak için gereken yapı malzemelerinin temini de savaş koşulları açısından mümkün görülüyordu. Bundan dolayı başlangıç aşamasında, yetişmiş işçiyi ve onların aile efradından birkaçını barındıracak şekilde inşaat faaliyetlerine başlanması uygun görülmüştü.²⁰

Genel olarak işletmeler için gerekli ek inşaat faaliyetleri üç ana başlık altında toplanıyordu. Bunlar fabrikaların zamanla ihtiyaç duyduğu mevcut yapıların tadilat işlerini kapsayan Normal Bakım İnşaatları, fabrikaların zamanla gereksinim duyduğu İlave İnşaatlar ve çalışma hayatı kapsamına giren İşçi Evleri faaliyetleriydi.²¹ 1941 yılında işçi iskân meselesinin çözümüne yönelik Sümerbank tarafından yapılan incelemeler sonucunda ortaya çıkan projeler şu şekilde sıralanmıştı:

- Hereke Mensucat Fabrikası'nda 96 ailelik apartman ve çift ev,
- Kayseri Bez Fabrikası'nda 96 ailelik apartman,
- Nazilli Basma Fabrikası'nda kullanılmayan kadın koğuşlarının tadiliyle 20 ailelik muntazam apartman,
- Nazilli Basma Fabrikası'nda 74 ailelik apartman,
- Karabük Demir ve Çelik Fabrikası'nda 300 işçi evi,
- Karabük Demir ve Çelik Fabrikası'nda 200 bekâr işçiyi barındıracak pavyonlar,
- Karabük'te 500 öğrenci kapasiteli bir okul,
- İzmit Fabrikası'nda işçi evleri,
- Ereğli Bez Fabrikası'nda İşçi Evleri,
- Sivas Çimento Fabrikası'nda geçici meskenler.²²

19 *Sümerbank Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti 1940 Yılı Raporu*, Başarı Matbaası, İstanbul, 1941, 29.

20 Selim Cavid, "En Büyük Endüstri Varlığımız Karabük", *İktisadî Yürüyüş*, Yıl 3, C. 6, Sayı 61-62, 4 Temmuz 1942, 23.

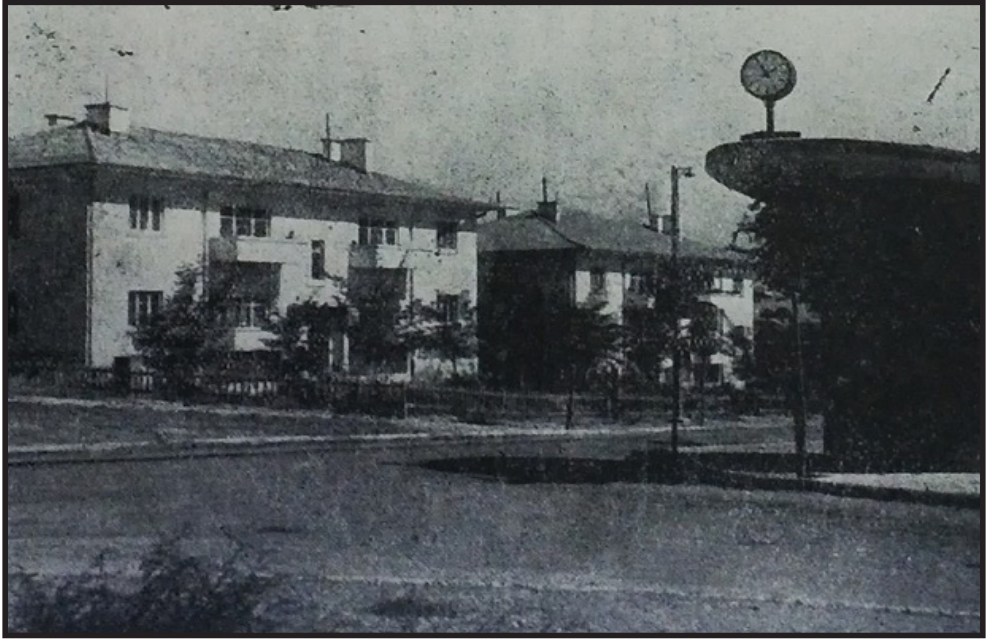
21 "Teşkilat ve Faaliyet", *İktisadî Yürüyüş*, Yıl 3, C. 6, Sayı 61-62, 4 Temmuz 1942, 8.

22 *Sümerbank 1941 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu, Bilanço, Kar ve Zarar Hesabı*, 27.

Merinos ve Sivas Çimento Fabrikaları'nda ise çalışmalar gelecek yıllara bırakılmıştı. Yapılan veya yapımına başlanan projeler arasında Ereğli Fabrikası da unutulmamış, fabrikanın küçük bir kasabada kurulması nedeniyle iskân sorunu en büyük mesele olarak ön plana çıkmıştı. Bu nedenle iskân sorununun hızlı bir biçimde çözülmesi için büyük bir çaba sarf edilmeye başlanmıştı.²³

1942 yılında Karabük'te işçi ve memur evleri olmak üzere iki çeşit belirlenen konutlar, kendi aralarında da çeşitlendiriliyordu. Bunlardan memur evleri dört çeşide ayrılmış ve birinci çeşit evin aylığı 20, ikinci çeşidin 16, üçüncünün 13 ve dördüncüsünün de 11 lira olarak belirlenmişti. İşçi tipi evlerin aylığı ise 7 liraydı ve bütün evlerin sıhhi tesisatı ile konforu güzeldi. Bu işletmede memur ve işçilerden alınan ev aylıkları kira adını taşımayıp tamirat karşılığı olarak tahsis edilmekteydi.²⁴

Karabük Fabrikası üzerinden, inşaat faaliyetlerinin yürütülmesine yönelik değerlendirme yapılabilir. Sümerbank Ankara Genel Müdürlüğü, evlerin inşasının yanında, yol ve su tesisatı yapımı ve toprak tesviyesi ile birlikte kanalizasyon inşaatı için kapalı zarf/fiyat eksiltme usulüyle ihaleye çıkıyordu. Toplam 100 işçi evi keşif bedeli olarak 699.357,70 lira isteniyordu.²⁵

Şekil 1 Karabük'te İnşa Edilen İşçi-Memur Evleri²⁶

23 Sümerbank 1942 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu, Bilanço, Kar ve Zarar Hesabı, Ankara, 1943, 10.

24 "Karabük'te İktimai Hayat", *İktisadi Yürüyüş*, Yıl 3, C. 6, Sayı 61-62, 4 Temmuz 1942, 23.

25 "İnşaat İlanı", *Cumhuriyet*, 20 Mart 1942, 4.

26 Sümerbank (11.7.1933-11.7.1943), 240.

Sümerbank Genel Müdürlüğü savaşın yarattığı olumsuz etkenler karşısında 1942 yılında yazılı bir açıklama yapmıştı. Özellikle satışlar konusunda yaşanan olumsuzluklardan kaynaklı, Sümerbank yönetimi, bazı maddi tedbirler almasına neden olsa bile inşaat ve tesisat faaliyetlerinin devam etmesindeki kararlılık devam ediyordu. Banka savaşın başlamasından önce başlattığı Sivas Çimento, İzmit Klor, Karabük'te Asit Sülfirik ve özellikle İşçi Evleri inşaatlarını tüm olumsuz ekonomik tabloya rağmen yapılması zorunlu olan bir faaliyet olarak görüyordu. Bu kapsamda yönetim, işçiyi sanayiye bağlamak için mecburi gördüğü mesken inşa etme ve diğer önemli inşaat faaliyetleri kapsamında 15 milyon liralık projenin o ana kadar ödenmiş bedeli olan 5.2 milyon liradan, geri kalanın 7 milyon lirasını 1942 yılında ödeyeceğini beyan ediyordu.²⁷

1943 yılına gelindiğinde, daha önce başlayan bazı barınma projeleri tamamlanırken, bir kısım inşaat devam ediyordu. O yılın inşaat faaliyetleri arasında en yüksek bedeli 416 ailenin oturmasını sağlayan memur ve işçi evleri ile yapımı devam edip 192 ailenin oturmasını sağlayacak olan ve toplamı 3.555.000 lirayı bulan “Muhtelif Yerlerdeki İşçi Evleri Projesi” oluşturunuyordu.²⁸

Yeni evlerin yapımı sürerken, yıkılma tehlikesi içerisindeki eski binaların yerine “güneşli ve sağlıklı” bahçelerin oluşturulması da iskân politikasına dâhil edilmişti.²⁹

1943 yılında, diğer önemli bir işletme olan Karabük'te, 1942'den önceki 132 işçi evi bitirilmiş ve Demir Çelik İşletmesi'ne devredilmişti. Yeniden 90 ailelik küçük evlerin ihalesi yapılmıştı. Ereğli'de, tahsisat iznine göre 42 ailelik sıra evi ile 6 ailelik memur evi inşaatları bitmişti; 28 ailelik 2 blok apartman inşasına ise devam edilmekteydi. Kayseri'de, 1942'den önceki 96 ailelik işçi apartmanı bitmiş ve bodrumlarda tadilat yapılarak 48 ailelik daire kazanılması için inşaat faaliyetleri sürdürülmüştü. Hereke'de, 1942 öncesi 8 blok apartman ve 26 ailelik 13 çift ev inşası bitmişti. İzmit'te, 1942 yılı sonunda ihale edilen 44 ailelik 3 blok sıra evi ile 6 ailelik 3 çift ev bitirilmişti. Sivas'ta, 26 ailelik işçi evi inşasına başlanmıştı. Yürütülen inşaat faaliyetlerine yönelik başta fazla masraflı olmak üzere bazı eleştiriler de söz konusuydu.³⁰

1944 yılında Sivas Çimento İşletmesi'nde 16 usta evine ek olarak 10 ev daha bitirilmiş ve teslimi yapılmıştı. Türkiye Demir Çelik İşletmesi'nde 100 işçi evi inşaatı tamamlanmış ve işletmeye teslim edilmişti. Aynı zamanda 163 küçük ev inşaatının önemli bir kısmı tamamlanmıştı. Hereke'de eski ahşap binalardan dört dairelik bir yapı, sekiz ailelik lojmana çevrilmişti.³¹

1944 yılı sonunda Sümerbank kurumunun tamamında memur, mühendis, işçi olmak üzere toplam çalışan sayısı 31.703'tü. Memur ve işçi olarak iki ana gruba ayırabilecek tüm çalışanların Sümerbank tarafından 1945 yılında iskân edilme düzeyleri Tablo 1'de gösterildiği şekildeydi.

27 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30.1.0.109.688.2, 9.10.1942.

28 *Sümerbank 1943 Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1944, 4.

29 *Sümerbank 1942 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu*, 13.

30 *Sümerbank 1942 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu*, 25.

31 *Sümerbank 1944 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu, Bilanço, Kar ve Zarar Hesabı*, İstanbul, 1945, 36.

	İskân Olunan	Mevcut	Oran (%)
İskân Olunan Memur Sayısı	519	6.266	8,28
İskân Olunan İşçi Sayısı	2.679	25.437	10,53
Toplam	3.198	31.703	10

Tablo 1 Sümerbank İşletmelerinde Toplam Çalışanların İskan Durumu (1944)³²

Sümerbank kurumunun en büyük işletmesi olan İplik ve Dokuma Fabrikaları'ndaki barınma politikası bu konudaki durumu anlamak açısından faydalı olacaktır. Söz konusu yapıda 1945 yılının sonunda toplam 9.670 işçi çalışmakta ve bu işçilerin %21,85'i kurumun sağladığı yapıda barınmaktaydı. Barındırılan işçilerden %43,69'u evlerde, %56,31'i bekâr koğuş ve pavyonlarında kalmaktaydı.³³

1945 yılında devletin en büyük iki kurumu olan Etibank ve Sümerbank'ta toplamında çalışan sayısı 75 bin civarındaydı. Bunların içerisinde sayıları çok az olan aylıklı usta ve ustabaşılarla, memurların önemli bir kısmı dışında kalifiye ve kalifiye olmayan işçilerin aileleriyle birlikte müstakil apartman veya evlerde iskân edilebilmeleri yıl itibarıyla henüz sağlanamamıştı.³⁴

Evli işçilerin aileleriyle barındırılmaları konusunda Sümerbank işletmeleri için 1945 yılına ait istatistik bilgi mevcuttu. Bu bilgiye göre; 1945 yılı itibarıyla Sümerbank'ta evli işçilerin aileleriyle birlikte barındırma oranları: Gemlik Suni İpek Fabrikası'nda %44, Konya Ereğli Bez Fabrikası'yla, Kayseri Mensucat Kombinası'nda %35, Karabük Demir ve Çelik Fabrikası'nda %40, Nazilli Fabrikası'nda %16'ydı. Sümerbank'a ait işletmelerde işçilere tahsis edilen evlerde 250 m² lik bahçeler olmasına dikkat ediliyordu. Bu sayılar yüksek görünmekle birlikte gerçekte evli işçi oranı belirtilmediği için ne kadar işçiye ev sağlandığı belirsiz kalmaktaydı.³⁵

1945 yılına kadar gerçekleştirilen tüm sosyal binaların inşaatı için Sümerbank'ın yaptığı harcama 9 milyon liraya ulaşırken, o yıla kadarki tüm sosyal tesis harcamaları kurumun sermayesinden karşılanmıştı. Sümerbank, 23.05.1945 tarihinde Ekonomi Bakanlığı'na başvurmuş ve harcamaların kendi sermayesinden değil çeşitli fonlardan karşılanmasını talep etmişti.³⁶

Bankaya ait işletmelerde, kalifiye elemanlar için ilk planda 10.152 kişinin mesken ihtiyacını karşılayacak ev inşasının gerektiği tespit edilmiş ve detaylı bir çalışma sonucunda bu evlerin fabrikalara göre miktar ve fiyatları ortaya konmuştu. Bu çalışmanın verileri Tablo 2'de olduğu gibiydi.

32 Sümerbank 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 42.

33 İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Raporu, İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri Ek Rapor, İdeal Basım ve Ciltevi, Ankara, 21.

34 Şevket Süreya Aydemir, v.d., Devlet Endüstrisinde Çalışan Personeli İşletmeler Civarına Yerleştirme Şekli Hakkında Rapor, 4.

35 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, İktisadî Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, 202.

36 Sümerbank 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1945, 42.

Fabrikanın Adı	Yapılacak Ev Miktarı		Ev Miktarı Tutarı	
	Memur	İşçi	Toplam	Tutar (Lira)
Nazilli	70	873	943	4.175.000
Bünyan	14	105	119	595.000
Defterdar	136	840	976	4.880.000
Hereke	36	212	248	1.240.000
Isparta	21	84	105	525.000
Gemlik	72	134	206	1.030.000
Bakırköy	107	560	667	3.335.000
Merinos	141	87	228	1.140.000
Kayseri	48	806	154	4.270.000
Ereğli	64	806	770	3.850.000
Karabük	189	1.785	1.974	9.870.000
Sivas	84	226	310	1.550.000
Selüloz Sanayi	357	1.413	1.770	8.850.000
Kütahya	13	77	90	450.000
Deri Kundura	87	805	892	4.460.000
Toplam	1.439	8.173	10.152	50.760.000

Tablo 2 Sümerbank İşletmelerinde Toplam Çalışan İçin Yapılması Gerekli İskân Miktarı (1945)³⁷

Tablodaki çalışma incelendiğinde ağırlığın İplik ve Dokuma İşletmeleri ile Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nda olduğu görülmektedir. Burada yapılması düşünülen evler işçilerin aileleriyle birlikte yerleşeceği müstakil ve bir miktar araziye sahip olacak şekilde öngörülmüştü. Toprağa sahip olan işçi, işinden arta kalan zamanda yapacağı tarımsal faaliyetlerle ailesinin geçimine olumlu katkı sağlayabilirdi. Aynı zamanda ekonomik ve toplumsal açıdan olumlu özelliklere sahip bir çevre bu şekilde kurulabilirdi.³⁸

1945 yılı sonunda, barınma meselesi açısından incelenen İplik Dokuma, Karabük, Malatya, Beykoz ve Selüloz Fabrikası'ndan oluşan beş işletmede toplam çalışan sayısı 28.346'ya ulaşıyordu. Bu beş işletmede gerek aile halinde gerekse bekâr koşullarında barındırılan işçilerin oranı %14,45'ti. Bunun da %31,65'i aile halinde barındırılmıştı.³⁹ Bu işletmelerden biri olan Karabük Fabrikası'nda 5 müdür evi, 76 oda sayısı değişken apartman dairesi, 752 adet 2-3 odalı mesken, 126 adet pavyon içinde tek odalı mesken olmak üzere toplam 959 mekân bulunmaktaydı. Buna istinaden aileleriyle birlikte barındırılan işçi sayısı 618'di ve bu sayı işçi kadrosunun %15,8'i anlamına gelmekteydi. Bekâr koşullarındaysa toplam 1.008 işçi kalmakta ve bunun da kadroya oranı %25,8 olarak görülmekteydi.⁴⁰

37 Şevket Süreyya, v.d., *Devlet Endüstrisinde Çalışan Personeli İşletmeler Civarına Yerleştirme Şekli Hakkında Rapor*, 17.

38 Şevket Süreyya Aydemir, v.d., *Devlet Endüstrisinde Çalışan Personeli İşletmeler Civarına Yerleştirme Şekli Hakkında Rapor*, 17.

39 Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 63.

40 Sümerbank Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 102.

Tüm bu verilerden hareketle, Sümerbank tarafından izlenen iskân politikasının temel amacını, işçileri, sağlanan mesken imkânıyla fabrikaya bağlamak olarak düşünebiliriz. Yine Sümerbank, savaşa rağmen İstanbul'un konut sorununa istinaden iskân kazandırma çabalarını da sürdürmekteydi. Bu kapsamda İstanbul özelinde, 1945 yılında şehir içinde kalan Bakırköy, Feshane ve Beykoz Fabrikaları'nda memur ve işçiler için ev yaptırmaya karar verilmişti.⁴¹

Bununla birlikte ortaya çıkan sayılar ve yapılan tespitler, Sümerbank'ın, İkinci Dünya Savaşı süresince iskân politikası konusunda istenen başarıya ulaşamadığını göstermektedir. Bu gözlemi destekleyen bir başka nokta da, fabrikalarda epeyce konut yapılmasına rağmen bunlardan yeterli sayıda işçinin faydalanamamasıdır. Bu konudaki bir iddiaya göre, memur ve müstahdem sayısındaki düzenli artış nedeniyle bu konutlar işçilerden çok memur ve müstahdemlere tahsis edilmişti. Sonuç olarak, 1945 yılı sonu itibarıyla işçilerin barınma meselesinde kısmi bir yetersizlik yaşandığı tespit edilmişti.⁴²

Karabük Fabrikası örneğinde olduğu gibi, ev ve barınma konusu ulaşım açısından da önemliydi. Karabük Fabrikası için Sümerbank tarafından bir miktar ev inşa edilse de işçilerin büyük bir çoğunluğu Karabük'te oturmaktaydı. İşçiler, uygun toplu taşıma aracı bulunmadığından Karabük ile fabrika arasındaki 4 kilometrelik mesafeyi gün aşırı yürüyor ve bu da işe yorgun başlamalarına neden oluyordu. Bunu önlemek için 1944 Eylül'ünden itibaren Karabük-Fabrikalar arasında belirli saatlerde işleyen 20 tren seferi konarak 2.500-3.000 işçinin taşınması gerçekleştirilmiş ve böylece işçiler daha zinde bir şekilde mesaiye başlamışlardı. Dolayısıyla konut sorunu tamamen çözülemese de, bundan kaynaklı meselelere çözüm üretilmeye çalışılıyordu.⁴³

Sümerbank İkinci Dünya Savaşı döneminde özellikle işçi çalışanlarına yönelik konut yapım faaliyetlerine büyük önem vermiş ayrıca savaş öncesi kurulan fabrikaların zamanla artan konut ve diğer tesis ihtiyacını gidermeye çalışmıştı. Genel olarak Türkiye'de Sümerbank ve diğer kamu yapılanmalarına ait fabrika yerleşkeleri ile birlikte işçi, memur lojmanları, eğitim, spor ve kültür tesisleri, özellikle Anadolu'nun küçük şehirlerinde modern kentleşme açısından önemli bir yer tutmaktaydı. Anadolu'da Cumhuriyet sonrası modernleşme gelişimine Kayseri şehri üzerinden örnek verirek:

*“Kayseri’de temiz içme suyu, kanalizasyon ve merkezi ısıtma sistemlerinin ilk kez Tayyare Fabrikası ve Sümerbank Fabrikası lojmanlarında kullanıldığı bilinmektedir. Geleneksel evlerde yaşayanlar için oldukça önemli bir yenilik sayılabilecek lojmanların konfor şartları, kentin Batılı yaşam tarzını benimsemesini bir ölçüde etkilemiştir. Özellikle kentin iklim şartları göz önüne alındığında, evlerin merkezi sistemde ısıtılması ya da kullanma ve içme suyu ile kanalizasyon sisteminin bulunması, yaşama şartlarını oldukça kolaylaştırıcı etmenler olarak önemsenmiş ve arzulanmıştır...”*⁴⁴

41 “Sümerbank'ın Yaptıracağı Evler”, *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1945, 2.

42 *İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Raporu*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 36., Janset Özen Aytemur, *Türkiye’de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri: Sümerbank (1930-1945)*, 239.

43 *Sümerbank 1944 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu*, 27.

44 Burak Asiliskender ve Ahsen Özsoy, “Cumhuriyet Sonrası Kayseri’de Modernleşme: Mekan ve Toplumsal Değişim”, *İTÜ Dergisi Mimarlık, Planlama, Tasarım*, C.9, Sayı 1, Mart 2010, 39.

Buradaki tespitin de gösterdiği gibi Sümerbank'ın kurduğu konut ve yaşam alanlarının tarihi değeri oldukça büyüktür.

1.2. Ücret Politikası

Savaş koşullarında oluşan hayat pahalılığının en çok etkilediği grubun başında işçiler gelmekteydi. Sümerbank 1941 yılı itibarıyla bu soruna yönelik daha rasyonel tedbirler almaya başlamıştı. Temel olarak Sümerbank fabrikalarının izlediği ücrete yönelik aldığı önlemler üç ana başlık altında toplanıyordu. Bunlar;

- 1- Asıl işçilik ücreti,
- 2- Prim,
- 3- Mükâfat olarak sıralanmıştı.

Asıl işçilik ücreti, işçinin bir günlük normal kazancını göstermekteydi. Bu kazanç hesaplanırken fabrikanın bulunduğu bölge ve yaşama koşulları göz önünde bulunduruluyordu. Fabrikaya alınacak işçiye verilecek ücret o bölgedeki asgari geçim sınırına göre oranlanıp hesaplanıyordu. Yine bu konuda izin verilen ve fabrikalarda uygulanan diğer önlemse akord sistemi idi. Bu sistem üretim ve imalat ile bağlantılı bir ücret sistemi idi. Sistem düzenli çalışan bir işçinin çalıştığı kuruma daha fazla ürün sağlamasına ve bunun karşılığında maddi olarak ödüllendirilmesine dayanıyordu. 1942 yılı itibarıyla Sümerbank'ın bütün mensucat fabrikalarında ileri seviyede bir akord sistemi uygulanmaktaydı. Bu sistemle işçi belirli bir seviyenin üzerindeki üretime çıktığında prim almaktaydı. Bu prim normal oranı geçen her imalat için çoğalan bir seyir izlemekteydi. Bu durumda bazı işçiler günde 6-7 liraya ulaşan ücretler alabiliyordu.⁴⁵

1944 yılına kadar Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları'nda işçilere progresif ücret sistemi uygulanmaktayken, 1945 yılı itibarıyla bunun yerine prim sistemi getirilmişti. Uygulamada bazı aksaklıklar yaşansa da genel anlamıyla sistem olumlu bir gelişme olarak kabul edilmişti.⁴⁶

1944 yılında Sümerbank'ta çalışan işçi ve memur ücretlerinin ihtiyaçlara uygun şekilde düzenlenmesi için gerekli temel prensiplerin oluşturulması maksadıyla izlenilmesi gereken hususlar belirlenmişti. Bunlar şu başlıklar altında düzenlenmişti;

1- Ücret sistemlerinin işletmelerin yapılarına uygunlukları bakımından tespit ve tahakkuku.

2- Ücret derecelerinin tespit ve takibi,

- a) Ücret derecelerinin barış ve savaş zamanlarına özel yeni geçinme endeksleri ile belirlenmesi ve takip edilmesi,

45 “İşçi ve İktisadi Teşkilat”, *İktisadi Yürüyüş (Sümerbank Fevkaledé Sayısı)*, 11.

46 *İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Raporu*, 28.

- b) Ücret derecelerinin belirlenmesinde göz önünde tutulacak diğer esasların takibi,
- i) İşin yoğunluğu,
- ii) İşin niteliği,
- iii) İşçilerin kıdem ve iş kabiliyetleri,
- iv) Teknik ilerlemeler
- v) Makina verimleri vb.

3- Ücretler üzerine işçinin tercihi dışında gelişen teknik, ekonomik, toplumsal çeşitli etkenleri tespit ve önleme faaliyeti,

- a) İşletme malzemelerinin azlık ve yokluğunda,
- b) Hammadde nitelik ve miktar yetersizliğinde,
- c) İmalat programı değişikliklerinde,
- d) İş değiştirmelerinde,
- e) Tecrübeler, revizyonlar, etütler esnasında.

4- İşçi ücret baremi;

Zaman ücretiyle çalışan işçilerin terfilerinde izlenecek esasların sanayi şubelerine göre belirlenmesi ve tespiti, akort ücret saatlerinin takip ve kontrolü.

5- Ücret sistemlerinin toplumsallaşmasına yönelik önlemler;

- a) Ücret takdirlerinde işçilerin aile durumlarını göz önünde bulundurmak,
- b) Yeni alınacak işçileri tercihen fabrikada çalışan işçi ailelerinden seçmek.

6- Ücretlere etki eden ekonomi dışı etkenlerin tespit ve giderilmesine ilişkin faaliyetler;

- a) Vergi oranlarının olumsuz etkileri,
- b) Yaşlılık durumları,
- c) İmal edilmiş maddelerin dağıtımı.

7- Prim tatbikatı

İstihsal, bakım, temizlik, devam, tesir, çeşitli primlerin tespit ve gerçekleşmesine ait faaliyetler.⁴⁷

Sümerbank genelinde ücret sisteminin destekçisi olmak ve bir anlamda onunla paralel ilerleyerek çalışanlara katkı sağlamak için bazı primler ortaya konulmuştu. Bunlar;

⁴⁷ Ana Hatları İle Sümerbank Mesleki ve İçtimai Teşkilat Planı, 8.

1- Devam Primi: İşçileri özellikle yaz aylarında fabrikada tutabilmek amacıyla her ay çalışması gereken günlerde eksiksiz işe gidenlere ödenen ücretti.

2- Teşvik veya Rekor Primi: Her gün 8 saat çalışan her ekipte en fazla üretimde bulunan yeni ekibin üretim rekorunu kıran işçiye, o günkü kazancı kadar prim verilmekte ve isimleri övünç tablosuna yazılmaktaydı.

3- Tasarruf Primi: Malzeme ve ana madde tüketimini azaltmak amacıyla bunların dikkatli kullanımı ile yapılan tasarruflar sonucunda ilgililere bir prim verilmesiydi.

4- İkramiye, Mükâfat: İkramiye ve mükafat doğrudan doğruya ücret konusuyla ilgili olmamasına rağmen, işçinin gelirine etki eden durum olduğundan burada yer alması uygun görülmüştü. İkramiye ve mükafat arasındaki fark şu şekilde ifade edilmişti.

a) İşçinin sosyal ve medeni durumu ile ilgili ikramiye;

b) İşçinin mesaisi ile ilgili mükafat.

Özetle işçinin evlenme, doğum ve benzeri durumlarında verilecek olan yardımlar konusu düşünülmüş ve bu ikramiye olarak tanımlanmış, işçinin işiyle ilgili geliştirdiği yenilikler, icatlar gibi performansına yönelik gelişmelerse mükafat olarak ifade edilmişti.⁴⁸ Türkiye Demir Çelik İşletmesi'nde üretimi artırmak ve işçilerin gayretlerini sağlamak amacıyla haddehanede, boru fabrikasında, çelikhane ve yüksek fırınlarda 30 Kasım 1940'ta bir prim sisteminin yerleştirilmesi ve gerçekleştirilmesi düşünülmüş, 1 Şubat 1943 itibarıyla kısmen ve 1946 yılında ise tam anlamıyla uygulanmaya başlanmıştı.⁴⁹ İşçi hareketliliğinin çok fazla olduğu fabrikalarda, işe devam primi devreye sokulmuştu.

Fabrikalar	1940 Sonu	1941/ 6. Ay	1942/ 6. Ay	1943 1. Ay
Bakırköy	16,95	16,50	21,10	26,19
Ereğli	10,30	11,40	15,20	24
Kayseri	12,73	12,92	17,48	23,14
Nazilli	12,50	12,66	17,48	23,14
Bünyan	8,64	13,71	-	-
Defterdar	16,93	18,24	24,27	30
Hereke	15	16,69	17,29	16,37
Merinos	10,30	11,41	12,81	15,32
Gemlik	12,70	12,66	16,60	19,98
Sellüloz	16,08	16,15	23	25
Deri Kundura	15,21	16	15,23	21,96
Demir Çelik	-	22,54	29,46	32,29

Tablo 3 Sümerbank Fabrikalarında İşçi Ücret Değişimi (1940-1943)⁵⁰

48 “İşçi ve İktimai Teşkilat”, *İktisadi Yürüyüş (Sümerbank Fevkaide Sayısı)*, 11.

49 *Sümerbank Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, 19.

50 *Sümerbank 1942 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, 34.

1943 yılı itibarıyla 20 bin civarında işçinin çalıştığı 12 Sümerbank fabrikasında, 1940-1943 yılları arasındaki ücret değişimi saat/kuruş bazında Tablo 3'te olduğu gibi gerçekleşmişti.⁵¹

Sümerbank tarafından izlenen ücret politikasıyla ilgili fikir vermek açısından bir diğer örnek olan Bakırköy Fabrikası'ndaki aylık ortalama işçi kazançlarının 1939-1946 Haziran itibarıyla değişimi ve bu dönem içindeki geçinme masrafı Tablo 4'te görülmektedir. Tablo, hayat pahalılığı karşısında işçi ücretlerinin 1942- 1943 yıllarında oldukça yetersiz kaldığını, daha sonra belirgin bir iyileşme gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Yıl	Saat başına Nakdi ücret (Kuruş)	Aylık Gayrisafi (Lira)	Safi (Lira)	Ücret Zammı 1939'a nazaran (%)	Hayat Pahalılığı	Hayat Pahalılığının ücret zammı ile telafisi (%)
1939	17.0	32.30	26.55	-	-	-
1940	17.2	29.20	23.45	-11,5	+10.0	-
1941	17.2	30.22	24.47	-8,0	+32.0	-
1942	24.3	49.25	40.50	+52,0	+150.0	35.0
1943	33.1	72.16	53.60	+100,0	+247.0	40.5
1944	43.1	98.09	77.09	+190,0	+243.0	78.0
1945	47.7	99.95	78.50	+196,0	+236.7	82.8
1946 Haziran	51.5	105.70	83.00	+212,0	+222.0	96.5

Tablo 4 Bakırköy Fabrikası'nda İşçi Ücret Değişimi (1939-1946)⁵²

Sümerbank işçisini dönem içerisinde ilgilendiren uygulamalardan bir diğeri ise işçinin kazandığı ücret üzerinden vergi olarak kesilen ödemelerdi. Kesinti olarak alınan vergiler Kazanç, Buhran, Muvazene ve Hava Kuvvetlerine Yardım Vergileri'ydi. Günlüğü 80 kuruş olan işçiler bu vergilerden muafken, günlük 80 kuruştan fazla alanlar farklı ödeme hesaplarıyla vergilere dâhil oluyorlardı. Günlük kazancı 120 ve 130 kuruş olan işçinin vergi ödemeleri Tablo 5'te olduğu gibi hesaplanıyordu.

Vergiler	120 Kuruş Alan	130 Kuruş Alan
Kazanç Vergisi	3	9
Buhran Vergisi	0	0.08
Muvazene Vergisi	3	10
Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi	5	5
Vergilerin Toplamı	11	24.08

Tablo 5 Sümerbank İşçisi 1944 Yılı Vergi Kesintileri (Kuruş)⁵³

51 Sümerbank 1942 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 34.

52 İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Raporu, 32.

53 Sümerbank 1944 Yılı Umumi Murakabe Raporu, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 37-38.

Tablo 5'e göre günlük 120 kuruş ücret alan bir işçinin eline net 109 kuruş, 130 kuruş alana işçiye ise 105,92 kuruş geçmektedir. Fazla ücretlinin az ücretliden daha az para almasına neden olan bu vergilendirme sistemi, işçi ücret politikasında hatalı bir uygulama ve işçi hareketliliğine etken bir unsur olarak yorumlanabilirdi. Bu açıdan mevcut durum Sümerbank yönetimi tarafından Ekonomi Bakanlığı'na sunulmuştu.⁵⁴

Ücret değişimi tek bir işletme üzerinden incelediğinde, Türkiye Demir ve Çelik İşletmesi'ndeki saat başına işçilerin ortalama kazançları 1941'de 23,17, 1942'de 29,70 ve 1943'te 34,54 kuruş iken bu rakam 1944 yılında 39,98 kuruş olarak gerçekleşmişti.⁵⁵ Yine aynı işletmede çalışan ustabaşlarının %90'ını temsil eden 106 kişi üzerinden yapılan tespitler maaş dışındaki kazançları ortaya koyması açısından önemliydi. Bu işçilerin normal yıllık maaşlarının haricinde fazla mesai, ikramiye vb. ek gelirlerle yılda aldıkları ortalama para kişi başına 1.082 liraya ulaşıyordu. Bu ustabaşlarının yıl içerisindeki aylık ortalama kazançları 120-260 lira arasında değişiyordu. Bunların büyük bir kısmı yıl içerisinde aldıkları maaş kadar ve bazıları ondan da yüksek fazla mesai ve ikramiye türü kazançla gelir elde ediyorlardı. Bu durum da işletmenin savaş yıllarının zor ekonomik koşullarına rağmen işçileri korumaya yönelik önlemler aldığını göstermektedir.⁵⁶

1945 yılında Sümerbank Fabrikaları ücret politikası anlamında incelediğinde, öncelikle karşımıza çıkan ücret skalası kavramıdır. Ücret skalası ile anlatılmak istenen bir çeşit ücret tarifi veya baremi ifadesiydi. İş programları da bu skalaya göre mevcut işçiler esas tutularak hazırlanmaktaydı. Bu nedenle skalalar şu noktalar açısından önemliydi:

- İşçileri ücret derecesine göre sınıflandırmak,
- Skala uygulaması dolayısıyla bir nevi barem işi görmek,
- İş programının uygulanmasına ve dolayısıyla maliyetlerin hesaplanmasına esas oluşturmak.⁵⁷

Sümerbank'ın yapısı gereği çeşitli alanlarda fabrikaları olduğundan, doğal olarak her fabrikada farklı skala derecesi uygulanmaktaydı. Bu da farklı ücret tarife veya baremi anlamına gelmekteydi. Fabrikalarda uygulanan farklı ücret skalaları Tablo 6'da gösterildiği şekildeydi.

İşletmeler	İplik ve Dokuma	Karabük	Beykoz	İzmir	Toplam
1 liradan az günlük işçiler	1.084	-	-	248	1.332
1-1.5 lira günlük ücretliler	2.943	-	522	226	3.691
1.5-2 lira günlük ücretliler	3.433	1.297	689	425	5.844
2-3 lira günlük ücretliler	5.361	1.603	706	771	8.441
3-4 lira günlük ücretliler	2.112	713	213	230	3.268

54 Sümerbank 1943 Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 37.

55 Sümerbank Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 22.

56 Sümerbank Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 23.

57 Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 40.

Sümerbank'ın Çalışma Hayatına Yönelik Politikaları (1939-1945)

4-5 lira günlük ücretliler	584	80	32	62	758
5-7 lira günlük ücretliler	259	-	15	29	295
7 Liradan fazla günlük ücretliler	-	-	-	1	1
Toplam	15.789	3.693	2.177	1.906	23.565

Tablo 6 Sümerbank İşletmelerinde Uygulanan Ücret Skalaları (1945)⁵⁸

Sümerbank'taki işçilerin ücret ödemeleri temel olarak iki yöntem üzerinden gerçekleştirilmekteydi. Bunlardan ilki, çalışma süresinin esas alındığı Zaman-Ücret, ikincisi ise iş miktarının baz alındığı İş-Ücret yöntemi idi. 1945 yılı itibarıyla işletmelerin ücret ödeme yöntemine göre ayrımı şu şekildeydi; Karabük, Selüloz ve Beykoz İşletmeleri tamamen, İplik ve Dokuma İşletmesi ile Malatya İşletmeleri kısmen veya tamamen Zaman-Ücret yöntemini kullanmaktaydı. Buna ek olarak tüm işletmelerde usta ve ustabaşı konumunda çalışan işçiler Zaman-Ücret yöntemiyle maaş almaktaydı.⁵⁹

Bundan farklı olarak;

- İplik ve Dokuma İşletmeleri'nin esas üretim şubelerinde (iplik, dokuma ve terbiye gibi),

- Karabük İşletmesi'nin atölyesinde (marangozluk) ve bazı nakliyat işlerinde,

- Selüloz İşletmesi'nin bazı şubelerinde İş-Ücret politikası uygulanmaktaydı. Sümerbank'ta Zaman-Ücret ve İş-Ücret yöntemleri dışında uygulanan diğer ödeme şekilleri şu başlıklar altında toplanmıştı;

- Pahalılık zamları,

- Devam vb. prim ödemeleri,

- Aylıklı usta ve ustabaşılara özel ikramiyeler,

- Ücretli izinler, çocuk zammı gibi sosyal ücretler.⁶⁰

Yukarıda sıralanan kalemler arasında primler işletmelerdeki üretimi artırmak adına önemli bir yer tutmaktaydı. Her işletmede prim ödemesi farklı şekillerde yapılmaktaydı. Bu bağlamda Malatya dahil İplik ve Dokuma İşletmeleri prim ödemesi olarak üretim hacmi, kalite derecesi, hammadde, işçilik ve malzeme tasarrufu gibi beş koşulu baz alıyordu. Buna karşılık Karabük İşletmesi'ndeki primler belirli başarılar için değil vardiya dâhil tüm işçilerin toplu verimi esas tutularak ödeniyor, diğer bir ifadeyle tutulan vardiyalar üzerinden prim hesaplanıyordu.⁶¹

58 Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 43.

59 Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 44.

60 Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 45- 47.

61 Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 46.

1942 yılında Karabük İşletmesi'nde 370'i mahkûm işçi olmak üzere toplam 3.586 işçi, 176 aylıklı müstahdem (bekçi, odacı, itfaiye memuru vs.) vardı. İşçi baremine göre, asgari 100 kuruştan en fazla 500 kuruşa kadar yevmiye verilmekteydi. Bunun dışında 100-200 liraya kadar maaş alan 70 ustabaşı bulunmaktaydı. İşçilere verilen para miktarı yıllık 2,5 milyon liraydı. Fabrikanın memur ve teknisyen kadrosu müdür, müdür yardımcıları, şef ve memur dâhil olmak üzere 280 kişiydi. Bunun dışında fabrikada 18 Polonyalı, 48 İngiliz uzman işçi olmak üzere toplam 66 yabancı personel çalışmaktaydı. Memur ve yabancı uzman işçilere verilen yıllık maaş tutarı ise 1,8 milyon liraydı. Böylece fabrikadaki işçi, memur ve yabancı uzman kadrosu işçi yıllık ücret ödemesi 4,5 milyon lirayı buluyordu.⁶²

1945 yılında Sümerbank işçilerinin aldıkları toplam ücret, ortalama ücret bedelleri ile aldıkları çeşitli yardımlar sonunda ortalama iş saati ücreti Tablo 7'de gösterildiği şekilde oluşmuştu.

İşletmeler	İplik Dokuma	Malatya Şirketi	Karabük Demir Çelik	Beykoz Deri Kundura	İzmit Selüloz	Toplam
Tahakkuk Ettirilen Ücretler	12.938.173	3.507.212	3.827.138	1.502.933	1.457.854	23.227.310
Pahalılık zammı	1.726.028	603.603	712.102	296.502	266.567	3.605.102
Primler	1.033.380	194.191	210.130	-	65.502	1.503.163
İkramiyeler	1.985	-	150.239	-	-	152.224
Aynı yardımlar	13.295	-	-	-	-	13.295
Sosyal Yardımlar	488.660	32.774	191.638	85.871	53.453	852.396
Toplam	16.201.521	4.338.040	5.085.247	1.885.306	1.843.376	29.353.490
Ortalama İş Saati Ücreti	37.14	34.64	54.20	33.82	36.44	38.54

Tablo 7 Sümerbank İşletmeleri'nde Ortalama İş Saati Ücreti (1945) (Lira)⁶³

Bu nakdi ücretlere yedirme, giydirme ve barındırma gibi ödemeler eklenince ortalama iş ücreti saatleri daha yüksek rakamlara ulaşmaktaydı. Sümerbank'ın işletmelerindeki işçilerin kazandığı ücretin ülkenin genel geçinme durumuna oranı, işçi hareketliliğini anlamak açısından önemlidir. Bir görüşe göre işçilerin saat başı kazancı İngiltere'de yüzde 50 artmasına rağmen Sümerbank fabrikalarında oran yüzde 250 artmıştı.⁶⁴ Bu durum işçi gelirlerini artırsa da, yine de hayat pahalılığı artışı, işçinin

62 Selim Cavid, "En Büyük Endüstri Varlığımız Karabük", *İktisadi Yürüyüş*, Yıl 3, C. 6, Sayı 61-62, 4 Temmuz 1942, 23.

63 Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 49.

64 "Mecliste Ekonomi Bütçesi Görüşüldü", *Ulus*, 26 Mayıs 1945, 5.

saat başı ücret artışından yüksekti. Bundan kaynaklı oluşan işçinin geçinme zorluğu, fabrikaya bağlı kalma durumunu etkiliyordu.⁶⁵

Öncelikle 1943 yılında açılan Sivas Çimento İşletmesi hariç, Sümerbank işletmelerinin 1939-1945 dönemindeki ortalama işçi ücretlerini gösteren Tablo 8 işçilerin yaşam koşullarına yönelik fikir verebilecektir.

Yıl	İplik Dokuma	Karabük Demir Çelik	Beykoz Deri Kundura	İzmit Sellüloz	Sümerbank Genel Ortalama	Genel Ortalamanın Nisbi Seyri
1939	12	20	14	15.50	15.37	100
1940	13.37	21.39	15	16.50	16.59	107.9
1941	15.21	23.56	15.50	16.90	17.79	115.7
1942	22.60	33.62	21.43	25	25.66	166.9
1943	26.60	37.70	25.54	30	29.97	195
1944	29.77	39.90	27	31	31.59	205.5
1945	29.65	40.73	26.96	28.82	30.50	198.4

Tablo 8 Sümerbank İşletmeleri'nde İşçi Ücret Değişimi (1939-1945) (Kuruş)⁶⁶

Bunun dışında, 1945 yılı Sümerbank ücret seviyesinin, aynı yılın hayat endeksine oranı Tablo 9'da olduğu şekildeydi.

	İplik ve Dokuma	Karabük Demir Çelik	Beykoz Deri Kundura	İzmit Selüloz	Genel Ortalama
Ankara Geçinme Endeksine Göre (%)	74,78	61,63	58,28	56,27	62,74
İstanbul Geçinme Endeksine Göre (%)	69,11	56,96	53,86	52,01	58,00

Tablo 9 Ankara-İstanbul Geçinme Endekslerine Göre Sümerbank İşletmelerinin Durumu (1945)⁶⁷

Görüldüğü üzere, Sümerbank işletmeleri Ankara- İstanbul geçinme endeksinin oldukça altında ücret vermişlerdir. Aynı yardım kapsamında işçi ücretlerine eklenen yedirme masrafları, pahalılık zamları, sosyal ücretler vb. ilaveler 1940 yılından sonra ücretlendirme sisteminin içine dâhil edilmişti.

Sümerbank işletmelerinin savaş sırasında yaşadığı en büyük sorun birçok yerde vurgulandığı gibi işçi hareketliliği idi. Bu işçilerin bir kısmı fabrikalardan ayrılıp kendi yaşamına, özellikle topraktan geçinmeye dönerken, bir diğer hareketlilik şekli

⁶⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VII, C.17, Toplantı 2, 25.5.1945, 362.

⁶⁶ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 50.

⁶⁷ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 51.

ise Sümerbank işletmeleri arasındaki geçişlerdi. İşletmelerin üretim çeşitlilikleri ve iş güçlükleri göz önünde bulundurulsa bile yine de santral ve atölye gibi benzer yerlerde çalışan işçilerin arasında dahi ücret farklılıkları oluşmaktaydı. Bu kapsamda incelenen üç işletmede santral-atölye ücret farkı Tablo 10’da olduğu şekilde gerçekleşmişti.

Santraller ve atölyeler arasındaki en düşük ve en yüksek ücret farkı, işçilerin Sümerbank içerisinde değişimini açıklayan bir olgu olarak sunulduğu gibi ücret politikasında genel bir sistemin olmadığı şeklinde yorumlanmıştı.⁶⁸

İşletmeler	Santrallarda Ortalama Saatlik Ücret		Atölyelerde Ortalama Saatlik Ücret	
	Yalnız Nakdi Ücretlere Göre	Nakdi ve Ayni Ücretlere Göre	Yalnız Nakdi Ücretlere Göre	Nakdi ve Ayni Ücretlere Göre
İplik Dokuma	38.10	44.36	51.58	57.69
Karabük Demir Çelik	43.50	-	43.16	-
İzmit Sellüloz	62.26	73.77	46.70	52.68

Tablo 10 Sümerbank İşletmeleri Arasındaki İşçi Ücret Farklılıkları (1945 / Kuruş)⁶⁹

Çalışanların normal maaşları dışında aldıkları önemli bir ücret kalemi ise dönemin Sümerbank yöneticileri tarafından oluşturulmuş istihsal primiydi. 1945 yılı sonunda Türkiye Demir Çelik İşletmesi’nde işçilere 197.457,31 lira ve memurlara 167.488,59 lira istihsal primi ödenmişti. Bu prim işçilerin yıllık ücretinin %4,36’sına memurların ise %19,51’ine denk gelmişti. Primlerin dağılımına yönelik incelemede, bunların sadece %40,81’inin doğrudan üretimle ilgili yerlerde, kalan %59,19’unun ise diğer kısımlarda çalışan memurlara verildiği görülmüştü.⁷⁰

Bu başlıkta, incelediğimiz dönemin özel koşullarından ötürü temini ve elde tutmanın zor olduğu Sümerbank fabrika işçileri ve onlara yönelik ücret politikalarına odaklandık. Buna en büyük neden, üretimin büyük yükünün işçiler üzerinde olması ve savaş koşulları nedeniyle geçinme koşullarının ağırlaşmasıdır. Fakat işçilerin dışında, Sümerbank merkez yönetimi ve fabrikaların diğer çalışanları olan memurlar ve hizmetliler için de ücret konusunda yapıcı çalışmalar gerçekleştirilmişti. Bu bağlamda örnek olarak Sümerbank Genel Müdürlüğü 1945 yılında görevlerinde başarı gösterdikleri belirlenen memurlara ve hizmetlilere maaşları esas olmak üzere 20 ile bir maaş nisbetinde ikramiye dağıtmıştı.⁷¹

68 *Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, 51-53.

69 *Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, 53.

70 *Sümerbank Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, 20-21.

71 “Sümerbank’ta Başarı Gösteren Memurlara İkramiye”, *Akşam*, 29 Kasım 1945, 2.

İncelediğimiz dönemin hemen sonrasında Sümerbank Yönetimi Kıdemli İşçiliği teşvik etmek için bir düzenleme yapmıştı. Bu düzenlemeye göre, kıdem süreleri kapsamında ödenecek prim miktarları tespit edilmişti. Kıdem sürelerine göre prim miktarları;

- 1- 15 kıdem yılını dolduranlara bu kıdem süresi bitiminde son aldıkları ücretin 2 aylığı tutarında,
- 2- 25 kıdem yılını dolduranlara bu kıdem süresi bitiminde son aldıkları ücretin 3 aylığı tutarında,
- 3- 35 kıdem yılını dolduranlara bu kıdem süresi bitiminde son aldıkları ücretin 4 aylığı tutarında,
- 4- 35 kıdem yılından itibaren gelen her beş yıllık kıdem süresinin dolduğu tarihlerde son aldığı ücretin 4 aylığı tutarında olacak şekilde belirlenmişti.⁷²

1.3. Gıda Politikası

İşçilere ücretsiz gıda dağıtımı yapılarak onların iş yerlerindeki verimlerinin artırılması Ekonomi Bakanlığı'nın gündeminde olan bir uygulamaydı. Bu kapsamda ilk olarak Tekel Genel Müdürlüğü'nün çalışanlarına ücretsiz yemek dağıtımı yapılmış ve Etibank ve Sümerbank fabrikalarında da bu yönde adım atılması yönünde düşünceler oluşmuştu. Yalnız mevcut kanunsal uygulamaların neticesinde, bazı iş yerlerinde işçilere yemek temin edilmesi sonucu Maliye Bakanlığı'na bir vergi talebinde bulunulmuş ve konu kamu veya özel bazı işletmeler tarafından mahkemeye taşınmıştı. Bu duruma çözüm bulmak ve bir düzen getirmek amacıyla, Ekonomi Bakanlığı düzenli beslenme alışkanlığına sahip olmadığını daha önceki tecrübelerden gördüğü işçi sınıfının verimli şekilde çalışması için gerekli gıda desteği konusunda vergi alınmaması konusunun TBMM'de ivedi görüşülmesi yönündeki talebini, Başbakanlık makamına sunmuştu.⁷³

Sümerbank özelindeyse, Murakabe Heyeti'nin 1940 yılındaki raporundaki uyarılar sonucu 1941 yılında Nazilli Fabrikası'nda yapılan müdürler toplantısında işçinin sağlığı ve üretme gücü ile yakından ilgili olan gıda konusu Sümerbank tarafından ciddi bir şekilde ele alınmış ve bu kapsamda takip edilmesi gereken politika belirlenmişti.⁷⁴ Gıda politikası temel olarak, işçinin aldığı ücret miktarına göre tespit edilmişti. Buna göre başlangıçta gündeliği 160 kuruşa kadar olan işçilere fabrikalar tarafından ücretsiz yemek sağlanmış, gündeliği 160-200 kuruş arasında olan işçilere ise aynı yemek ücret karşılığında verilmişti.

1941 yılı Eylül-Aralık döneminde, 12 fabrikadaki toplam 17.620 işçiye uygulanan yemek dağıtımı yukarıda Tablo 11'de olduğu şekilde gerçekleşmişti

⁷² *Sümerbank Kıdemli İşçiliği Teşvik Yönetmeliği*, İzmit Selüloz Basımevi, 1948, 3.

⁷³ *BCA*, 30.10.0.167.160.6, 9.9.1941.

⁷⁴ *1941 Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Raporu*, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara, 1942, 29.

	Bedava Yemek Adedi	Ücretli Yemek Adedi	Beher Yemeğin Maliyet Fiyatı (Kuruş)
1941 Eylül	250.207	34.083	10.08
1941 Ekim	305.269	50.386	12.60
1941 Kasım	355.729	61.006	11.84
1941 Aralık	376.891	65.737	12.66

Tablo 11 Sümerbank'ta Dağıtılan Ücretli/Ücretsiz Yemek Miktarı (Eylül-Aralık 1941, 17.260 İşçi Üzerinden)⁷⁵

Yemek ücretine, maliyet anlamında sadece yemek tertibatı için yapılan harcamalar dâhil edilmiş, diğer giderler bunun dışında tutulmuştu. Kazancı belli bir oranın altında olan işçiler için işyerlerinde ucuz yemek verilmesi uygulamasına devam edilmekteydi.⁷⁶

1942 yılına gelindiğinde, alınan yeni kararlarla birlikte yemek politikası daha da iyileştirilmişti. Bu kapsamda çok yüksek orandaki işçi değişimini engellemek amacıyla işçiye ücretsiz veya daha uygun bir fiyatla yemek verme noktasında iyileştirmeye gidilmişti. Böylece gündelik ücreti 160 kuruşa kadar olan işçiye söz konusu olan ücretsiz yemek politikası, gündeliği 200 kuruş olan işçiye kadar çıkarılmış ve yemeklerin besin değeri 1.750 kalori esasına göre düzenlenmişti.⁷⁷

12 Ocak 1943 tarihinde alınan karar doğrultusunda, gündeliği 300 kuruşa kadar olan işçilere bedava, gündeliği 350 kuruşa kadar olan işçilere maliyetinin yarısı ve gündeliği 350 kuruştan fazla olan işçilere tam bedeli karşılığında yemek veriliyordu. Yemekler, her öğünde en az iki çeşit olacak ve kalorisi 1.500 ile 1.800 arasında belirlenecekti.⁷⁸ 12 Ocak 1943'te alınan kararlar sadece yemek vermekle sınırlı kalmamıştı. Ayrıca işçilere, aldıkları gündelik ücrete göre ekmek dağıtımı da yapılmıştı. Başlangıçta gündeliği 300 kuruşa kadar olan işçiye bedava yarım ekmek (300 gram) verilmesi kararı alınmıştı. Gündeliği 350 kuruşa kadar alan işçilerden ekmek bedelinin yarısı, 350 kuruştan fazla alanlardan ise ekmek bedelinin tamamı alınıyordu. Bu önlem 15 Mayıs 1943'ten ekim ayı sonuna kadar ve 600 gramlık tam ekmeği kapsayacak şekilde uzatılmıştı. Böylece Sümerbank 1943 yılında, 20 bine yakın işçisine günde 20 bin civarında ekmek dağıtıyordu.⁷⁹ Ekonomi Bakanı başkanlığında tüm Sümerbank İşletmesi müdürleriyle birlikte yapılan değerlendirme toplantısında, kazancı %103 nisbetinde artan işçiye günde bir öğün sıcak aş verildiği özellikle vurgulanmıştı.⁸⁰

Bütün işçilere ücretsiz yemek verilmesi yöneticiler tarafından da gündeme alınan konular arasındaydı. İşçilere ücretsiz yemek verme girişimi iki sebepten ötürü

⁷⁵ 1941 Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Raporu, 29.

⁷⁶ 1941 Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Raporu, 29.

⁷⁷ “İşçi ve İktisadi Teşkilat”, *İktisadi Yürüyüş (Sümerbank Fevkaledé Sayısı)*, Yıl 3, C.6, Sayı 61-62, 4 Temmuz 1942, 12.

⁷⁸ Sümerbank 1942 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 34.

⁷⁹ Sümerbank 1942 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 35.

⁸⁰ “Sümerbank Fabrikalarının İhtisallerinde Artış Var”, *Ulus*, 5 Mayıs 1944, 1.

gerekli görülüyordu. Bunlardan ilki, işçilere ödenen ücretin yetersizliği idi. İkincisi ise sanayiye yeni kazandırılan işçilerin işin gerektirdiği şekilde gıda alamaması ve uygun şekilde beslenememesinin ekonomik, sosyal, sağlık alanlarında yarattığı sorunlardı.⁸¹

Ücretsiz yemek konusu dışında Sümerbank'ta izlenecek genel gıda politikası şu şekilde belirlenmişti:

- 1- Parasız gıda uygulamasının işleyiş, nicelik ve nitelik bakımından sıralanması (kalori, vitamin miktarı tespit ve kontrolleri),
- 2- Ayniyat yardımları,
- 3- Kooperatif, ekonoma, satış mağazaları, lokanta ve yemekhane konuları,
- 4- Parasız gıda verme yönteminin Sümerbank sanayiindeki ekonomik ve toplumsal amaçlara uygunluğunun kontrol ve incelenmesi,
- 5- Ücretsiz gıda uygulamasının maddi düzenlenmesinin tespit ve kontrolü,
 - a) Ekipler bakımından yemek dağıtım usulleri,
 - b) Bireysel açıdan yemek dağıtım ve uygulanmasının incelenmesi,
 - c) Gıdaların temin ve dağıtım yöntemleri,
- 5- Sanayinin özelliklerine göre gıda çeşitleri.⁸²

Öngörülen bu kararlar çerçevesinde, gündelikçi işçilere yönelik yemeklerin ücrete oranla farklı şekilde dağıtımı uygulamasına 1945 yılı başında son verilmiş ve 12 Mart 1945 tarihinden itibaren kazançları ne olursa olsun bütün gündelikçi işçilere parasız yemek verilmesine başlanmıştır. Gündelik işçilere ücretsiz verilecek bir öğün yemek, 450 gram ekmek ve 1.500-1.800 kaloriyi kapsıyordu. Sümerbank ücretsiz bir öğün yemeği gündelikçi işçilerine sağlamak dışında, ücreti karşılığında ikinci öğün verme konusunda girişimlere başlamıştı. Banka 1944 yılında ortalama öğün maliyeti 32.18 kuruştan 6.789.508 öğün olmak üzere 2.185.772 liraya karşılık gelen yemek dağıtımını ücretsiz olarak gerçekleştirmişti.⁸³

1945 senesinde Sümerbank işletmelerinden İplik-Dokuma, Malatya Şirketi, Karabük Demir Çelik, Beykoz Kundura ve Selüloz Fabrikaları'nda işçilere bedelsiz olarak 8.560.050 öğün yemek/ekmek verilmiş, yedirme masrafı olarak 4.399.273 lira harcanmıştı. Bu harcamalar doğrultusunda yapılan hesaplara göre, ortalama işçi başına düşen yemek ve ekmekten oluşan öğün kişi başına 51,38 kuruşa mal olmuştu.⁸⁴

Yukarıda sıralanan işletmelerden Türkiye Demir ve Çelik İşletmesi'ne detaylı bir şekilde bakılırsa, 1945 yılında bu işletmede ücretsiz olarak 1.142.242 öğün yemek verilmiş ve günde 450 gram ekmek dağıtılmıştı. Verilen yemek ve dağıtılan ekmek için yapılan toplam harcama 729.545,24 liraya, ekmek dâhil ortalama bir öğün bedeli kişi

81 Ana Hatları İle Sümerbank Mesleki ve İçtimai Teşkilat Planı, 16.

82 Ana Hatları İle Sümerbank Mesleki ve İçtimai Teşkilat Planı, 17.

83 Sümerbank 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 41.

84 Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 56.

başına 63,93 kuruşa mal olmuştu. Verilen bir öğün yemek ve ekmeğin ortalama kalorisi 1.709 olarak hesaplanmıştı.⁸⁵ Gıda politikasını belirginleştirmek açısından, 1945 yılında Sümerbank'ın en büyük işletmesi olan İplik ve Dokuma İşletmeleri'nin tamamında dağıtılan yıl içinde toplam öğün sayısı 4.805.097 adet, bir öğün yemek ve ekmeğin maliyeti ortalama 52,98 kuruş ve dağıtılan tüm ücretsiz yemek harcaması 2.343.841.26 lira şeklinde gerçekleşmişti. Aynı zamanda bir öğün yemeğin ortalama kalorisi 1.820 olarak hesaplanmıştı.⁸⁶ Bu verilerden yola çıkarak, Sümerbank'ın çalışanlarının ihtiyacı olan gıdayı karşılamak konusuna önem verdiğini söyleyebiliriz.

1.4. Sağlık Politikası

Sümerbank'taki Sosyal İşler Servisi'nin oluşturduğu mesleki teşkilat planında belirtildiği gibi, iş ve sağlık prensiplerini amaca en uygun şekilde ve birbiriyle iç içe yürütmek kurumun görevleri arasındaydı. İşletmelerin, çalışanların genel veya iş kaynaklı çeşitli etki ve şartlara karşı korunması amacıyla alacağı önlemlerdeki temel ilke; “hastalıktan sonra tedavi” yerine hastalıktan önce önlem ve koru şeklinde kabul görmüştü. Bu düşünceyle ortaya konulan sağlık politikası faaliyetlerinde, toplumsal faydanın yanında sağlıklı bir üretim yapısı sonucunda elde edilecek ekonomik kazanç da dikkate alınmıştı. Dolayısıyla işçi sağlığının temin edilip iş kazalarının azaltılması, toplumsal faydalarının yanında işçi verimliliği üzerinden üretimi de olumlu etkileyecekti.⁸⁷

Sümerbank yönetimi sağlık politikalarını ortaya koyarken hastalıkları aşağıda şekilde sınıflandırmıştı;

1. Şahsi hastalıklar,
2. Çevresel hastalıklar,
3. İş hastalıkları.

İşletme, sağlık ile ilgili girişimlerini bu sınıflandırmaya uygun olarak geliştirdiyordu.⁸⁸

Sümerbank'ın işletme ve fabrikalarında oluşturduğu sağlık teşkilatından kimlerin faydalanabileceği tanımlanmıştı. Buna göre, Sümerbank'ın kendi teşkilatında çalışan memur, müstahdem ve işçilerle bunların bakmakla sorumlu oldukları aile üyeleri ve 4222 sayılı İktisadi Devlet Teşekkülü Tekaüt Sandığı kanunu gereği emekli edilip emekli maaşı almakta olan Sümerbank mensuplarıyla bakmakla yükümlü oldukları aile üyeleri yalnız Sümerbank kliniklerinde tedavi olmak koşuluyla sağlık koruma teşkilatından faydalanabilecekti.⁸⁹

85 *Sümerbank Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, 101.

86 *İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Raporu İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri Ek Rapor*, 19.

87 *Ana Hatları İle Sümerbank Mesleki ve İçtimai Teşkilat Planı*, 12.

88 “İşçi ve İçtimai Teşkilat”, *İktisadi Yürüyüş (Sümerbank Fevkaide Sayısı)*, Yıl 3, C. 6, Sayı 61-62, 4 Temmuz 1942, 12.

89 *Sümerbank Sağlık Koruma Teşkilatında Çalışanların Vazife Yönetmeliği, Sümerbank Genel Müdürlüğü*, Selüloz Basımevi, 1944, 3; “Muhasebe Umumiye Kanunun 83 üncü Maddesinin (H) Fıkrasının Tadiline Dair Kanun, *Resmî Gazete*, Sayı 3330, 15 Haziran 1936, 6627-6628.

Buna ek olarak İş Kanunu'nun ve Genel Sağlık Kanunu'nun ilgi maddesine istinaden çıkarılan tüzük gereği işçi sayısı 1-500 arasında olan iş yerlerinde 1 revir bulunacak ve 100 kişiye 1 yatak düşecek şekilde düzenleme yapılacaktır. 50 ve daha fazla işçi olan işyerinde 1 doktor bulundurulması mecbur tutulurken; 500'den fazla işçisi olan kurumlarda bir hastane olması zorunluydu.⁹⁰ Sümerbank da bu kurallara uygun bir şekilde sağlık altyapısını kurmuştu. Savaşın sonlarına doğru Sağlık Bakanlığı'nın, Sümerbank Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası İşletmesi'nden, çalışan işçileri için kendisinin bir hastane yaptırması yönünde talebi gündeme gelmişti. Bakanlık, fabrikada çalışan işçilerden hastalananları şehirdeki resmi hastanelere yerleştirmekte güçlük yaşadığı için, yukarıda bahsettiğimiz sağlık kanununun bu kez 180. maddesine dayanarak kurumdan bir hastane inşa etmesini istemişti. Hastanedeki yatak sayısı, mevcut işçi sayısının %1'i olarak talep edilecekti.⁹¹

Sümerbank'ın sağlık konusunda temel yaklaşımı, hastaların öncelikli olarak bulundukları yerlerdeki banka topluluğuna ait hastane, dispanser veya revirde tedavi edilmeleriydi. Ancak bulundukları yerlerde hastaların teşhis veya tedavisine fennî sebebler imkan vermez ise hasta, doktorun göstereceği yerdeki sağlık teşkilatı veya tam teşekküllü devlet veya özel sağlık kurumlarına tedavi için gönderilecekti. Bunu hastanın çalıştığı yerdeki başhekim veya doktor teklif edecek ve bulunulan yere göre Genel Müdür, İşletme Müdürü veya Fabrika Müdürü onaylayacaktı.⁹²

Sümerbank genelinde 1944 yılında oluşturulan sağlık planı gereği topluluğun fabrikalarında planlı denetleme uygulamasına gidilmişti. Bu kapsamda geçici hastalıklara karşı temizlik tedbirleri artırılmış, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile işbirliğine gidilerek geniş kapsamda tifo, tifüs ve çiçek aşısı yapılmıştı.⁹³

1945 yılında, poliklinik faaliyetleriyle revir veya hastanede yapılan tedavilerin özeti Tablo 12'de sunulmaktadır.

İşletmeler	Ayakta Tedavi		Yatarak Tedavi	
	Memur	İşçi	Memur	İşçi
İplik Dokuma	6676	80245	7686	9552
Malatya	-	9380 (*)	-	820 (**)
Karabük	840	48451	48	1397
Beykoz	-	14151 (**)	-	215 (**)
Selüloz	895	11066	14	262
Toplam	8411	163.293	7948	12.246

Tablo 12 Sümerbank İşletmesi'nde 1945 Yılında Yapılan Tedaviler⁹⁴

90 “İş Yerlerinde Sağlık ve İş Emniyeti Nizamnamesi”, *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1941, 2.

91 “Sümerbank Fabrikaları İşçileri İçin Hastane Kurulması İstenecek”, *Akşam*, 27 Nisan 1945, 3.

92 *Sümerbank Hastalık Halindeki Tedavi, Yol ve Tedavi Edilmekte İken Ölenlerin Cenaze Giderlerinin Sümerbank Topluluğunda Ödeme ve Uygulama Şekillerini Gösteren Yönetmelik*, 1945, 4.

93 *Sümerbank 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, 40.

94 *Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, 57. (*) Bir kısım memur ve işçi aile yakını dâhildir; (**) Memur ve işçi bir arada.

Tedaviler konusunda olumlu adımlar atılırken, Sümerbank'ta çalışan işçilerin genel sağlık durumuyla ilgili çeşitli tespitler de yapılıyordu. Sümerbank Sağlık Müfettişi doktorunun 1 Ocak 1945 tarihli raporunda, 12-20 yaş arasındaki işçilerin zayıf bünyeli, 25 yaş üzerindeki işçilerin ise orta bünyeli oldukları açıklanmıştı.⁹⁵ Tespiti yapılan bir diğer nokta temizlikti. İşçilerin kişisel temizliği hakkında olumsuz görüşler sağlık müfettişinin raporuna yansımıştı. Bu kapsamda bit sorunuyla ilgili sağlık müfettişinin tespiti şu şekildeydi:

*Yoklamamızda Hereke, Karabük, Sivas, Kayseri Fabrikalarındaki işçileri fazla; İzmit, Bünyan, Fabrikalarındaki işçileri orta bollukta bitli bulduk. Merinos, Gemlik işçileri, bitsizdirler...*⁹⁶

Sağlık politikasıyla ilgili bir diğer eleştirel yaklaşım, fabrikalarda yapılan muayenelerin yalnızca rahatsızlığını beyan eden çalışanlar ile sınırlı olmasıydı. Gerek genel gerekse de ihtisas şubelerini kapsayan periyodik muayeneler yapılmamakta ve sağlık sicilleri mevcut bulunmamaktaydı.⁹⁷

Bu son eleştiri dikkate alınarak kısa zamanda çözülmüş ve işçilerin sağlık bakımından daimi kontrolünü sağlayacak işçi sağlık sicilleri hazırlanmıştı. Aynı zamanda Sümerbank'ın bazı işletmelerinde 1945 yılı başlangıcı itibarıyla altı aylık zorunlu sağlık kontrolü muayeneleri başlamıştı. Bu kapsamda bazı uzman doktorlarla temasa geçilerek işçi için önemli olan muayenelerin tespiti konusunda çaba harcanmıştı.⁹⁸

Bununla birlikte sağlık sicilleri sadece işçilerle sınırlı tutulmamıştı. Bütün işletme ve fabrikalar, daimi memur ve müstahdemleri için birer sağlık sicili oluşturmakla sorumluydu. İş başlangıcında kişiler için açılan bu siciller çalıştığı süre boyunca sağlık durumunu gösterecek şekilde işleniyordu ve ilgili kişi başka bir fabrika veya işletmeye nakil olursa sağlık sicilleri oraya transfer ediliyordu. Sağlık sicilleri Baştabiplik veya bu görevi gerçekleştiren doktorun sorumluluğundaydı. Herhangi bir hastalığı olmasa dâhi her memur, müstahdem ve işçinin yılda bir kere genel bir sağlık muayenesinden geçirilmesi ve sonucun sağlık siciline kaydedilmesi zorunluydu. Bu sebeple, muayene yaptırması gerektiği fabrikanın ilgili sağlık birimi tarafından bildirilen çalışanlar, muayeneye sevk edilmekte ve muayeneleri tamamlanınca kadar işlerine devam ettirilmemekteydi.⁹⁹

1 Nisan 1944 tarihi itibarıyla 1.892 kişi çalışan Türkiye Demir Çelik Fabrikaları işletmesi'nde 150 yataklı Yenişehir Hastanesi'nin yanı sıra 20 yataklı bir başka hastane ve toplam yatak sayısı 66 olan 7 dispanser bulunmaktaydı.¹⁰⁰ Bahse konu Yenişehir Hastanesi, kurumun sağlık konusunda sadece çalışanlara değil, aynı zamanda çevre halkın sağlığına da değer verdiğinin güzel bir örneğiydi. 1944 yılında 80 bin civarında

95 Sümerbank 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 39.

96 Sümerbank Umumi Murakabe Heyeti 1944 Yılı Raporu, 40.

97 İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Raporu, İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri Ek Rapor, 20.

98 Sümerbank Umumi Murakabe Heyeti 1944 Yılı Raporu, 39.

99 Sümerbank Sağlık Koruma Teşkilatında Çalışanların Vazife Yönetmeliği, 9.

100 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, İktisadî Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, 200.

hastaya hizmet veren hastanenin yaklaşık 20 bine yakın hastası, fabrika dışındaki insanlardan oluşmaktaydı.¹⁰¹ Aynı hastane 1945 yılında toplam 60.471 tedavi işlemi gerçekleştirmiş ve bu sayının 9.735'ini fabrika dışından gelen hastalar oluşturmuştu.¹⁰²

Bu konuda bir diğer örnek Kayseri Bez Fabrikası'ydı. Fabrikadaki işçi ve memurların sağlıklarıyla yakından ilgilenen, her türlü acil olaya hızlı bir şekilde müdahale edebilecek kapasitede bir hastane bulunmaktaydı. Bu hastane temel anlamda iç ve dış hastalıklar olmak üzere iki bölüme ayrılıyordu. Her iki bölümde hastalar için iyi bir bakım sağlanmakta, her türlü ihtiyacı temin etmeye hazır mesleklerinde öne çıkmış doktor kadrosu bulunmaktaydı. Bu kadroyla hastane, hem fabrikaya hem de Kayseri şehrine hizmet veriyordu.¹⁰³

İnsan sağlığına Sümerbank işletmelerinin verdiği önem açısından başka bir örnek İstanbul ve Ankara dışındaki işletmelerde çalışan ve bulunduğu bölgede teşhisi, tedavisi veya ameliyatı gerçekleştirilemeyen çalışanlara yönelik yapılan işlemlerdir. İstanbul veya Ankara hastanelerine yatırılması gereken bu hastaların hastanelere yatırılmasından, sağlık durumlarının takibinden, ücret ve öteki masraflarının mevzuat ve yönergeler direktifinde ödenmesinden Sümerbank İstanbul-Ankara şubesi ve bunların sağlık koruma üyeleri sorumluydular. İki büyük şehrin hastanelerine sevk edilecek hastaların boş yatak bulmak için gereksiz beklememeleri amacıyla hastayı sevk edecek işletme, işin önemine göre mektup, telgraf veya telefonla hastanın sağlık durumu hakkında bilgi vermekteydi. Bundan sonra ilgili yerden ancak uygun boş yatak hazırlandığı cevabını alındıktan sonra hasta sevk edilmekteydi.¹⁰⁴ Yol gideri; hastanın bulunduğu yerden tedavi için gönderileceği yere kadar Harcırah Karanamesi ve bunun ekleri ile Hariciye Memurları Harcırah Kanunu hükümlerine göre verilmesi gereken giderleri karşılıyordu. Bu giderler gönderildikleri yerde tedaviye ihtiyaçları olduğu anlaşılan yatakta veya ayakta tedavi olanlara veya sürekli tedaviye ihtiyacı olmayıp reçete yazılarak geri gönderilenlerin gidiş ve geliş yol parası olarak ödeniyordu.¹⁰⁵

Yine Sümerbank'ın çalışanlarının sağlığına verdiği değer ve İş Kanunu'nun gereğini en iyi yerine getiren örnek, kurum olarak fabrikalarındaki hastanelerde kullanılmak üzere Amerika'dan 6 adet röntgen makinesi ve 2 adet dış röntgeni cihazı getirmesi girişimiydi.¹⁰⁶

Tablo 13'te, 1945 yılında Sümerbank'a bağlı çeşitli fabrikalardaki tedavi durumuna yönelik veriler sunulmuştur.

101 *Sümerbank Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, 50.

102 *Sümerbank Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, 103.

103 Selim Cavid, "Kayseri Bez Fabrikası", *İktisadî Yürüyüş*, Yıl 3, C. 6, Sayı 61-62, 4 Temmuz 1942, 29.

104 *Sümerbank Sağlık Koruma Teşkilatında Çalışanların Vazife Yönetmeliği*, 10.

105 *Sümerbank Hastalık Halindeki Tedavi Yol ve Tedavi Edilmekte İken Ölenlerin Cenaze Giderlerinin Sümerbank Topluluğunda Ödeme ve Uygulama Şekillerini Gösteren Yönetmelik*, 7.

106 "Sümerbank Röntgen Makinası Getiriyor Apartman Yaptırıyor", *Ulus*, 17 Nisan 1945, 2.

Vakalar	İplik Dokuma	Malatya	Karabük	Beykoz	Selüloz
Hariciye Muayenesi	25.460	2.217	30.940	9.960	4.473
Ameliyat	491	341	187	27	45
Çeşitli Hastalıklar	52.284	14.530	13.450	4.101	5.203
Sıtma	4.345	1.629	10.628	184	385
Doğum	327	18	3	72	1
Küçük kaza	1.245	49	1.725	16	196
Büyük kaza	74	-	133	1	-
Diş tedavisi	9.820	2.329	2.647	-	1.937
Vefat	27	15	15	5	2
Toplam	94.073	20.948	59.728	14.366	12.242

Tablo 13 Sümerbank İşletmeleri’nde 1945 Yılı Genel Sağlık Durumu¹⁰⁷

Tabloda görüldüğü üzere sıtma tek başına işletmeleri önemli şekilde meşgul eden bir sorundu. Aslında sıtmayla savaş, incelenen dönem açısından önemli bir mücadele oluşturmaktaydı. Sıtmanın hüküm sürdüğü Nazilli, İzmir, Kayseri Ereğli vb. yerlerde bulunan fabrikalardaki işçilerin sıtmadan korunması için suların izale edilmesi ve işçilere düzenli olarak sıtma ilacı dağıtımı gibi koruyucu tedbirler sıkı bir şekilde uygulanmaktaydı. Nazilli Fabrikası’nın 1941 iş yılında dokuma kısmının verimli bir şekilde çalışmaması gerekçeleri sıralanırken, vurgulanan gerekçelerden biri de sıtma olmuştu. 1942 yılında Nazilli Fabrikası civarındaki arazinin henüz bataklık olması ve su işlerinin hükûmetçe ele alınamamasından dolayı, fabrikada sıtmanın verdiği zarar yıldan yıla artıyordu¹⁰⁸

Özellikle Ege ve Orta Anadolu Bölgesi’nde bulunan fabrikalarda birtakım önlemleri almak yeterli olmadığı için, bataklıkların kurutulması konusu Sağlık Bakanlığı’nca incelenmiş ve hükûmetçe kabul edilen program gereği bu bataklıkların kurutulması işinin ilgili kurumlarla koordine edilerek yapılmasına karar verilmişti. Bu kapsamda *Sıtma ile olağanüstü savaşın yapılacağı bölgeler, Sıhhat ve İktisadi Muavenet Bakanlığının teklifiyle, Bakanlar Kurulunca tesbit ve ilân olunur...* ifadelerinin yer aldığı 4707 sayılı kanun yayınlanmıştı.¹⁰⁹

Kanunun 2. maddesinde yer alan hükme istinaden Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının 28/3/1945 tarihli ve 48/4934 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulu’nca 29 Mart 1945 tarihinde sıtma ile mücadele kapsamına alınan iller kararlaştırılmıştı. Bu iller Afyon, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çoruh, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Hatay, İçel, Isparta, İstanbul, İzmir, Kars, Kastamonu, Kayseri,

¹⁰⁷ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, 59.

¹⁰⁸ Sümerbank 1942 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu, Bilanço, Kar ve Zarar Hesabı, 11.

¹⁰⁹ “Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun”, *Resmî Gazete*, Sayı 5967, 28 Mart 1945, 8437.

Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Maraş, Mardin, Muğla, Niğde, Ordu, Rize, Samsun, Seyhan, Siirt, Sinop, Sivas, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Urfa, Yozgat ve Zonguldak olarak belirlenmişti.¹¹⁰

Sümerbank da sıtma ile mücadelesini, 26 Mart 1945 tarih ve 4707 sayılı kanun çerçevesinde yürütmeye karar vermişti. Bu kapsamda fabrikalara talimat verilmiş ve sağlık müfettişi ile kontroller yapılmıştı.¹¹¹ Kurutulan bataklıklar sayesinde sıtma azalmış ve kazanılan alana barakalar inşa edilmişti. Bu barakalara adalardan anavatana gelen muhacirler yerleştirilmiş ve fabrikada işçi olarak çalıştırılmaları sayesinde işçi sorununda olumlu gelişmeler kaydedilmişti.¹¹²

Sümerbank sıtma mücadelesine ülke genelinde de katkı sağlamıştı. Sıtmayla mücadele konusunda TBMM'de gerçekleştirilen 5 Ocak 1944 tarihli oturumda Maraş milletvekili Dr. Kemali Bayazıt, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Ahmet Hulusi Alataş'a, sıtma ile mücadele konusunda halkın ihtiyacı olan cibinlik kullanımı yönünde ne tür öğütlerde bulunduğu sorusunu yöneltmiş, Bakan sadece öğüt verilmekle kalmadığı ve halkın cibinlik bezlerini kolay ve ucuz temin edebilmeleri için Ekonomi Bakanlığı'yla koordine edilerek Sümerbank fabrikalarında cibinlik bez üretimine ve bunların Yerli Mallar Pazarları'nda satımına başlandığı cevabını vermişti. Ayrıca bulundukları yıl itibarıyla halka satılan cibinlik bez miktarının 270 bin metre kareye ulaştığını ve devam eden üretimin zamanla satışa çıkartılacağını da sözlerine eklemişti.¹¹³ Yerli Mallar Pazarı İşletmeleri Müdürlüğü sıtmalı bölgelerde yaşayan halkın ihtiyacını karşılamak amacıyla ihtiyaç duyulan cibinlik bezleri mağazalarında veya orada bulunan toptancı bayiiiler üzerinden satışa sunuyordu.¹¹⁴

İncelediğimiz dönem içerisinde Nazilli Fabrikası sıtma ile mücadelesini büyük gayretle sürdürmüştü. Nazilli'de fabrikanın ilk kurulduğu yıllarda sıtma vakası çok fazlaydı. Daha sonraki yıllarda yapılan çalışma ve faaliyetlerle bataklıklar kurutulmuş ve sıtma vakaları azaltılmıştı. Örneğin 1944 yılında ayda 200-360 kişi sıtma müracaatı yaparken bu miktar 1945'de 70-360 kişiye, 1946'da 14-132 kişiye, 1947 yılında 12-125 kişiye, 1948 yılı nisan ayında 40 kişiye düşmüştü. Bu veriler fabrikanın mücadelesi sonucunda bulunduğu çevrede sıtmaya karşı başarısını gösteriyordu. Üstelik bu çabalar sadece fabrika alanıyla sınırlı kalmamış, tüm Nazilli'nin sıtmaya karşı mazotla ilaçlanmasında fabrika çalışanları fiilen görev almıştı. Özellikle yaz aylarında fabrikanın Nazilli Belediyesi'ne yaptığı mazot desteği sıtmaya karşı önemli bir mücadele aracı olmuştu¹¹⁵

110 "53 İlde Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Karar", *Resmî Gazete*, Sayı 5973, 4 Nisan 1945, 8466.

111 *Sümerbank 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, 40.

112 *Sümerbank 1944 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu*, 8.

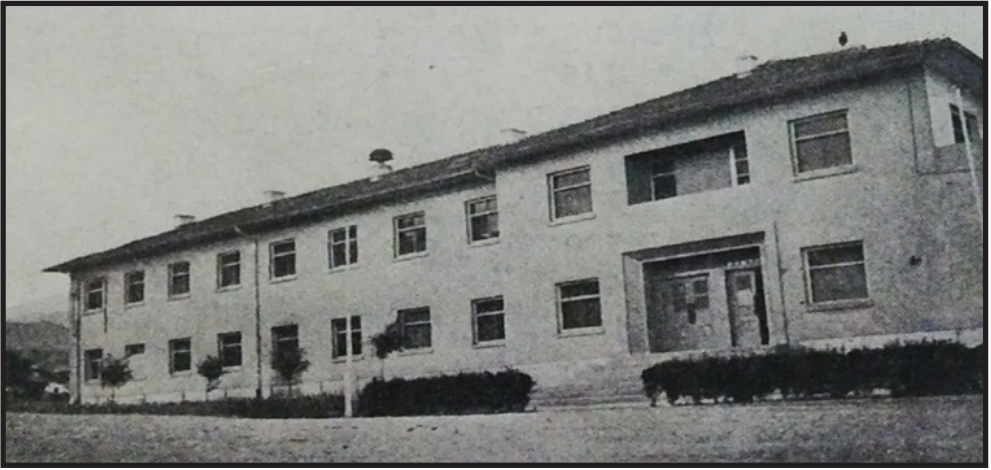
113 *TBMM ZC, D. VII, C. 7, 17. İnikat*, 5. 1. 1944, 18.

114 "Yerli Mallar Pazarı Müessesesi Müdürlüğünden Cibinlik Bezleri", *Ulus*, 9 Nisan 1944, 6.

115 Hulusi, Doğan ve Serpil, Kocaman ve Neşe, Çakır ve Engin, Üngüren, "Çağdaş İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Anlayışı Ekseninde Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası Örneği ve Cumhuriyet Kültürünün Yerleşmesindeki Rolü", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C.3, Sayı 1, Yıl 2011, 188.

1945 yılında Sümerbank sağlık politikaları konusunda daha kararlı davranmış ve salgın hastalıklara işletmelerde bir yıl öncesine oranla daha az rastlanmıştır. Sağlık konusunda önemli bir destek de Bakırköy Fabrikası'nda açılan 20 yataklı hastaneyle sağlanmıştır. Yine o yıl içinde işçi ailelerinin tedavileri bir esasa bağlanarak işçi aile sağlık karneleri oluşturulmuştur.¹¹⁶ Benzer şekilde, İstanbul'un Kartal ilçesinde yer alan Yakacık bölgesinde Sümerbank yönetimi tarafından 250 yataklı verem hastalarının tedavisi amaçlı sanatoryum yaptırılmasına karar verilmiştir.¹¹⁷

Bu gelişmelerden hareketle, Sümerbank'ın savaş yıllarının zor hayat koşullarında çalışanlarının, ailelerinin ve hatta işletmelerinin bulunduğu civardaki halkın sağlığı ile ilgili konularda ciddi bir hassasiyet sergilediğini söylemek mümkündür. Bu yaklaşım hasta sayılarını gösteren tablolara yansıdığı gibi maddi açıdan da önemli bir noktaya ulaşmıştı. Bu çerçevede 1945 yılı sonunda, Sümerbank'a bağlı İplik Dokuma, Malatya Şirketi, Karabük Demir Çelik, Beykoz Deri Kundura ve Selüloz Fabrikaları'ndaki toplam sağlık bakımı masrafı 1.022.546 liraya ulaşmıştı.¹¹⁸

Şekil 2 Karabük Demir ve Çelik Fabrikası Yenişehir Hastanesi¹¹⁹

1.5. Giydirme Politikası

Savaş yıllarının ağır koşullarını hafifletmek amacıyla dönemin hükûmetleri tarafından sabit gelirli vatandaşların lehine bazı olumlu kararlar alınmıştır. Bu kapsamda 13 Kasım 1942 tarihinde kabul edilen Devletçe parasız verilecek giyim eşyası hakkında 4306 sayılı kanun ile devlete farklı kanunlar ile tâbi çalışan memurlara bu kanunda

116 *Sümerbank 1945 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu, Bilanço, Kar ve Zarar Hesabı*, İstanbul, 1946,7

117 "Sümerbank Sanatoryumu", *Akşam*, 3 Şubat 1945, 2.

118 *Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, 60.

119 *Sümerbank (11.7.1933-11.7.1943)*, Cumhuriyet Matbaası, 1943, 251.

yazılı esaslara göre bir defaya mahsus olmak üzere parasız giyim eşyası verilmesi kararlaştırılmıştı.¹²⁰ Hatta bahse kanunun 10. maddesi gereği verilecek giyim eşyasının dağıtılmasını müteakip Sümerbank tarafından evrak gönderilmesi ve bu evrakın tetkik kontrol ve mahsuplarının temini kapsamında görevlendirilecek ve mesai dışında çalıştırılacak memurlara bu iş için ayrılan ödenek doğrultusunda görevleri devam ettiği sürece ek ödeme yapılması kabul edilmişti.¹²¹

Devletin özellikle memur çalışanlarının giydirilmesi konusundaki genel politikasının yanında, Sümerbank'ın da kendi çalışanlarının giydirilmesi konusunda temel bir politikası bulunmaktaydı. Bu politikayı, işçi ve ustaların temiz ve benzer türde giyinmeleri ile gündelik elbiselerin işte kirlenip yıpranmalarına engel olmak için çalışanlara ücretsiz iş elbisesi sağlanması oluşturmaktaydı.¹²² İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte Sümerbank içerisinde ortak bir giysi konusundaki çabalar başlatılmıştı. O zamana kadar gelişigüzel ve sıradan bir şekilde giyinen işçiye en pratik işçi elbisesi verilmeye başlanmış ve işçinin kurum tarafından giydirilmesi işi Feshane Fabrikası'nın sorumluluğuna devredilmişti.¹²³

Bu kapsamda Ekonomi Bakanlığı tarafından 1941 yılı sonu itibarıyla işçilerin %80'ine ücretsiz elbise dağıtılmıştı. Bunun yanında Sümerbank, fabrika işçi ve ailelerinin giyim ihtiyaçlarını ucuza karşılamak için 1941 yılı içerisinde elbise, gömlek, fanila, ayakkabı çorap vb. ürünlerin üretimine başlamıştı.¹²⁴

1941 yılında, giydirme politikası çerçevesinde işçilere ücretsiz ve ücretli olmak üzere iki tip kıyafet verilmekteydi. Bu kıyafetler Sümerbank tipi adıyla incelemeler sonucunda tespit edilmekte ve elbise, ayakkabı, çorap türlerine ayrılmaktaydı. Ücreti değerinde toptan satış fiyatı üzerinden satılan giyim vasıtaları ayakkabı, dış elbisesi, fanila, yün çorap, gömlek ve çamaşırdı. Bu giyim vasıtalarının aynı fiyatlarla işçi ailelerine satılması kararı 1941 Haziran ayında alınmıştı. 1941 Haziran'ında uygulamaya konulan bir diğer karar altı aylık devamlı işçilere bedeli karşılığında 1 elbiselik kumaş, 1 senelik devamlı işçilere bedeli karşılığında 40 metre bez, 3 senelik devamlı işçilere bedeli karşılığında 1 paltoluk kumaş, 6 senelik işçilere bedeli karşılığında 1 battaniye verilmesiydi.¹²⁵ Bu kararın işçi devir hareketine karşı alınan bir tedbir olarak da değerlendirilebilir.

Sümerbank'ın iş başındaki işçilere aynı tip ve temiz kıyafet sağlama çabası olumlu karşılanmıştı. Buna göre tek tip temiz ve örnek kıyafet ile donatılmış işçilere sahip olan Sümerbank, bünyesindeki işletmelerle ülkenin endüstrisine güzel bir örnek teşkil edecek ve ülke çapında övünç kaynağı olabilecekti.¹²⁶

120 “Devletçe Parasız Verilecek Giyim Eşyası Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, Sayı 5258, 16 Teşrinisani 1942, 3977.

121 *BCA*, 30.1.2.100.104.17, 16.12.1942.

122 “İşçi ve İhtimai Teşkilat”, *İktisadî Yürütyüş (Sümerbank Fevkaledde Sayısı)*, Yıl 3, C. 6, Sayı 61-62, 4 Temmuz 1942, 12.

123 “Türk İşçisine Yeknesak Elbise”, *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1941, 1.

124 1940 Sümerbank'ın 1940 yılı Muamelatı ile Bilanço, Kar ve Zarar Hesaplarının Tedkikine Dair olan Umumi Murakabe Heyeti Raporu Hakkında İktisat Vekaleti Müttealası, 10.

125 1941 Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Raporu, 30.

126 “İşçi Sağlığı ve Temizliği”, *Endüstri*, Sayı 12, Ağustos 1941, 227.

Bunun dışında işçilerin ve ailelerinin genellikle dokuma ihtiyaçlarını ucuz bir şekilde karşılamak için, Sümerbank fabrikalarındaki ürünler işçilere, evli veya bekâr olmalarına göre uygun oranlarda ve müsait fiyatlarla dağıtılıyordu. Ayrıca devamlı işçilere, ihtiyaçları doğrultusunda elbiselik ve paltoluk kumaş, battaniye, bez, ayakkabı gibi gerekli maddelerin, uygun oranlarda ve ücreti karşılığında verilmesi kararlaştırılmıştı.¹²⁷ Kadın ve erkek bütün işçilere yılda iki kat iş tulumu, ıslak yerlerde çalışan işçilere uygun çizme, haddehane gibi kızgın demirle uğraşılan yerlerde çalışanlara özel tip ayakkabı veriliyordu. Deftardar fabrikasında örülen ve dikilen yün fanılarla kundura fabrikasında yapılan dayanıklı işçi ayakkabıları işçilere maliyeti derecesinde ucuz fiyatlarla veriliyordu.¹²⁸

Sümerbank'ın giyim kıyafeti desteği kendi fabrikasında çalışan işçi ve memurlarla sınırlı değildi. MKK 190 sayılı Koordinasyon Heyeti kararı, mekanik tezgahta faaliyette bulunan ve kamu veya özel fabrikalarda üretilecek tüm pamuklu dokumaların satış ve dağıtım işinde Ekonomi Bakanlığı'nı sorumlu kılıyor ve bakanlık da bu işle ilgili olarak Sümerbank'ı görevlendiriyordu. Halkın ve ordunun ihtiyacı bu şekilde gidirilmeye çalışılırken memurlara kendilerine uygun fiyatla kıyafet alma desteği sağlanmıştı. Hatta bu kapsamda Yerli Mallar Pazarları önünde memurların uzun kuyruklar oluşturduğu tespit edilince, bu durumu engellemek için memurlara Sümerbank tarafından toptan satış yapılması kararı alınmıştı.¹²⁹

1941'de işçilerin giyim sıkıntısına destek olmak ve üzerlerindeki yükü azaltmak için alınan karar, 1945 yılına kadar farklı usullerle uygulanmaya devam etti. 1945 yılı sonuna gelindiğinde, İplik ve Dokuma Fabrikaları'na bağlı işletmelerde işçiye dağıtılan ücretsiz giyim eşyası 48.578 parçaya ulaşmış ve bunun için 212.013,86 lira harcanmıştı. Bu elbiselerin tümü işçilerin iş başında kullanacağı elbiselerdi.¹³⁰ Yine aynı yıl içinde Karabük Fabrikası'nda işçiler ile birlikte itfaiyeci, bekçi, odacı olmak üzere çalışanların giyimine yapılan harcama 90.369 liraya ulaşmıştı.¹³¹

1945 yılı sonunda ise, Sümerbank tarafından İplik Dokuma ile birlikte Malatya Şirketi, Karabük Demir Çelik, Beykoz Deri Kundura, Selüloz Fabrikaları işçileri için toplam değeri 452.583,12 lira olan giyim harcaması yapılmıştı.¹³²

127 "İşçi ve İhtimai Teşkilat", *İktisadi Yürütyüş (Sümerbank Fevkaleda Sayısı)*, Yıl 3, C. 6, Sayı 61-62, 4 Temmuz 1942, 12.

128 Janset Özen Aytemur, *Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri: Sümerbank (1930-1945)*, 239.

129 *BCA*, 30.10.0.15.87.28, 3.2.1942.

130 *İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Raporu, İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri Ek Rapor*, 19.

131 *Sümerbank Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, s. 102.

132 *Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, s. 57.

Sonuç

1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle tüm dünyada zorunlu bir savaş ekonomisinin uygulaması yaşanmıştır. Türkiye doğrudan savaşa katılmamış olmasına rağmen, ciddi bir savaş tehdidi içerisinde olduğundan, buna yönelik bir ekonomi politikasına yönelmiş ve özellikle üretimde hiç değilse sürekliliği sağlamaya çalışmıştır.

Savaş sırasında uygulanan ekonomi politikalarında 1933 yılında kurulan Sümerbank'a önemli görevler yüklenmişti. Sümerbank, yatırım ve üretim faaliyetlerinin yanı sıra dönemin ekonomi politikasına yön veren kanunlarından biri olan Millî Korunma Kanunu'nun uygulanmasında önemli rol oynamıştı. Aynı zamanda banka savaşa dahil olma beklentisiyle sayısı giderek artan askerlerin donatılmasına yönelik ihtiyaçları karşılamak için büyük bir çaba göstermiştir. Sümerbank vatandaşların giyim-kuşam ihtiyaçları için gerekli olan kumaş ve ayakkabı gibi ürünlerin uygun fiyatla satış ve dağıtımında da yer almıştır.

Savaşın tüm zorluklarına rağmen üretime devam eden Sümerbank'ın fabrikalarında yaşadığı en büyük problemlerden birisi, üretimi doğrudan etkilemesinden dolayı "işçi hareketliliği" sorunudur. Sümerbank savaş süresince ciddi bir işçi hareketliliği sorunuyla karşı karşıya kaldığından, daimi ve kalifiye işçiliği yerleştirebilmek için önemli ve yenilikçi kararlar almış ve tüm bunlar çalışma hayatına olumlu yansımıştır.

Bu kararlar barınma, ücret, gıda, sağlık, giyim, başlıkları altında uygulamaya konulmuştur. Böylece ücret ve prim ödemeleri, bedava yemek ve elbise verilmesi, ailelere ucuz giyecek ve yiyecek sağlanması, sağlık hizmeti sunulması gibi uygulamalar gerçekleştirilmişti.

Sümerbank'ın savaş sırasında yaptığı uygulamalar, ilgili konu başlıklarındaki tüm sorunları çözmek için yeterli olmamıştır. Fakat bu uygulamalar savaş sırasındaki faaliyetlerin devamına katkı sağlamış ve Türk çalışma hayatında gelecekte kabul edilecek daha kapsamlı düzenlemelere örnek teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Resmî Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazetesi.

Ana Hatları İle Sümerbank İçtimai Teşkilat Planı, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1942.

Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, İdeal Basım ve Ciltevi, Ankara, 1946.

İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Raporu, Ankara İdeal Basım ve Ciltevi, 1946.

Sümerbank (11.7.1933-11.7.1943), Cumhuriyet Matbaası, 1943.

Sümerbank Kıdemli İşçiliği Teşvik Yönetmeliği, İzmit Selüloz Basımevi, 1948.

Sümerbank Hastalık Halindeki Tedavi, Yol ve Tedavi Edilmekte İken Ölenlerin Cenaze Giderlerinin Sümerbank Topluluğunda Ödeme ve Uygulama Şekillerini Gösteren Yönetmelik, 1945

Sümerbank Sağlık Koruma Teşkilatında Çalışanların Vazife Yönetmeliği, Sümerbank Genel Müdürlüğü, Selüloz Basımevi, 1944.

Sümerbank'ın 1940 yılı Muamelatı ile Bilanço, Kar ve Zarar Hesaplarının Tedkikine Dair olan Umumi Murakabe Heyeti Raporu Hakkında İktisat Vekaleti Mütalası, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1941.

Sümerbank Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti 1940 Yılı Raporu, Ankara, 1941.

- Sümerbank 1941 Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara, 1942.
- Sümerbank 1942 Yılı Umumi Murakabe Raporu, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1943.
- Sümerbank 1943 Umumi Murakabe Raporu, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1944.
- Sümerbank 1944 Umumi Murakabe Raporu, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1945.
- Sümerbank 1941 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu, Bilanço, Kar ve Zarar Hesabı, Ankara, 1942.
- Sümerbank 1942 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu, Bilanço, Kar ve Zarar Hesabı, Ankara, 1943.
- Sümerbank 1944 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu Bilanço Kar ve Zarar Hesabı, İstanbul, 1945.
- Sümerbank 1944 Yılı Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Hamdi Zelliç ve Mahdumu Basımevi, 1945.
- Sümerbank 1945 Yılı Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ek Rapor İşçi Meseleleri, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1946.
- Şevket Süreya Aydemir, v.d., Devlet Endüstrisinde Çalışan Personeli İşletmeler Civarına Yerleştirme Şekli Hakkında Rapor, Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Kitaplığı, 1945.
- Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Nazilli Bez Fabrikasında Rapor, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kütüphanesi, Ankara, 1943,

3. Araştırma Eserler

- Akalın, Güneri. Haz. *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, , T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2008/384, Ankara, 2008.
- Alkin, Erdoğan. *Kurumlarla Yakın Ekonomi Tarihi*, İTO Ekonomi ve Sosyal Tarih Yayınları, Yayın No: 2010-55, İstanbul, 2010.
- Aytemur, Özen, Janset. Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri: Sümerbank (1930-1945), 1. Baskı, Libra Yayınları, İstanbul 2010.
- Boratav, Korkut. *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, Şubat 2006.
- Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007*, İmge Kitabevi, Ankara, Eylül 2009.
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Kepenek, Yakup. *Türkiye Ekonomisi*, 28. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014.

- Metinsoy, Murat. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, Seçme Eserleri-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Tayanç, Tunç. *Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl*, Milliyet Yayınları, 1973.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim. *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İkinci Cilt, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Toprak, Zafer. *Sümerbank Holding A.Ş.*, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- Tuna, Serkan. *Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, Derlem Yayınenevi, Eylül 2009.

4. Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Endüstri

İktisadi Yürüyüş

Ulus

5. Makaleler

- Asiliskender, Burak ve Ahsen, Özsoy. “Cumhuriyet Sonrası Kayseri’de Modernleşme: Mekan ve Toplumsal Değişim”, İTÜ Dergisi Mimarlık, Planlama, Tasarım, C.9, Sayı 1, Mart 2010, s. 31-42.
- “Sümerbank Sanatoryumu”, *Akşam*, 3 Şubat 1945.
- “Sümerbank Fabrikaları İşçileri İçin Hastane Kurulması İstenecek”, *Akşam*, 27 Nisan 1945.
- “Sümerbank’ta Başarı Gösteren Memurlara İkramiye”, *Akşam*, 29 Kasım 1945.
- “Türk İşçisine Yeknesak Elbise”, *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1941.
- “İş Yerlerinde Sağlık ve İş Emniyeti Nizamnamesi”, *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1941.
- “Sümerbank’ın Yapıtıracığı Evler”, *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1945.
- “İşçi Sağlığı ve Temizliği”, *Endüstri*, Sayı 12, Ağustos 1941.
- Cavid, Selim “En Büyük Endüstri Varlığımız Karabük”, *İktisadi Yürüyüş*, Yıl 3, C. 6, Sayı 61-62, 4 Temmuz 1942.

- Cavid, Selim “Kayseri Bez Fabrikası”, *İktisadî Yürüyüş*, Yıl 3, C. 6, Sayı 61-62, 4 Temmuz 1942.
- İşçi ve İçtimai Teşkilat”, *İktisadî Yürüyüş (Sümerbank Fevkaalede Sayısı)*, Yıl 3, C. 6, Sayı 61-62, 4 Temmuz 1942
- “Karübük'te İçtimai Hayat”, *İktisadî Yürüyüş*, Yıl 3, C. 6, Sayı 61-62, 4 Temmuz 1942, 23.
- Teşkilat ve Faaliyet”, *İktisadî Yürüyüş*, Yıl 3, C. 6, Sayı, 61-62, 4 Temmuz 1942.
- “Yerli Mallar Pazarı Müessesesi Müdürlüğünden Cibinlik Bezleri”, *Ulus*, 9 Nisan 1944.
- “Sümerbank Röntgen Makinası Getiriyor Apartman Yaptırıyor”, *Ulus*, 17 Nisan 1945.
- “Mecliste Ekonomi Bütçesi Görüşüldü”, *Ulus*, 26 Mayıs 1945.
- Doğan Hulusi ve Kocaman, Serpil ve Çakır, Neşe ve Üngüren, Engin. “Çağdaş İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Anlayışı Ekseninde Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası Örneği ve Cumhuriyet Kültürünün Yerleşmesindeki Rolü”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C.3, Sayı 1, Yıl 2011, s. 183-200.
- Ezer, Feyzullah, “1929 Dünya Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, Yıl 2010, s.427-442.
- Metintaş, Mustafa Yahya ve Kayıran Mehmet. “Refik Saydam Hükûmetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, Sayı 2, Yıl 2008, s.155-184.
- Serkan, Tuna. “*Tek Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi (1923-1950)*”, *Meşrutiyet'ten 21. Yüzyıla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Cezmi Eraslan-Umut Dere, Bilge Kültür-Sanat, İstanbul, 2024, s. 391-456.
- Yeşilay, Rüstem Barış. “Devletçiliğin Türkiye Ekonomisi Üzerinde İzdüşümleri”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 19, S.1, 2005 s. 117-132.

6. Tezler

- Eren, Ali Asgar *Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Sosyal ve Kültürel Uygulamalar (1935-1950)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2019.
- Kesgin, Burak. “*Erken Cumhuriyet Dönemi Kalkınma Arayışları ve Sovyet Deneyimi: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası*”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

Extended Abstract

The Republican governments implemented extensively statist policies in the period after 1930. Statism practices in the economy between 1930 and 1939 were actually accepted as a necessary choice due to the inadequacy of the liberal policies which were tried after 1923 and the dissatisfaction of these policies were felt negatively among the masses.

The domestic effects of the economic crisis forced the government to activate the statism policy and this should be in the field of industry. The concrete beginning of etatism began with the adoption of the First Five-Year Industrialization Plan in the early 1930s. During this period, in order to regulate the production, credit and research works in the industrial and mining sectors, State Industry Office, Industry and Credit Bank, Sümerbank and Etibank were established. The implementation of the First Five-Year Plan started in 1934 and was quite successful.

We can accept Sümerbank as the most important state owned actor of this period. It was established on June 11, 1933 by law number 2062. Since its establishment, Sümerbank had been a leading institution in the industrialization of Republic of Türkiye.

The main role of the Sümerbank was to implement state manufacturing industry investment programs and operate state factories to be established. Sümerbank was also given the task of transforming Türkiye from agricultural country where primitive and inadequate agricultural methods were applied into a country in harmony with modern agriculture and industry.

In the First Five-Year Development Plan, Sümerbank achieved very important goals. Due to the success of the First Five-Year Industrialization Plan, Second Five-Year Industrialization Plan were initiated in 1936. But because of sudden starting of the Second World War, Second Five-Year Industrialization Plan could not be implemented.

The conditions created by the war negatively impacted the working lives of the labours, who were the most important element in the production of the Sümerbank factories, and caused them to change jobs very frequently

This study will examine the efforts of Sümerbank during the Second World War (1939-1945) to prevent workers and employees from leaving their jobs, as well as the policies implemented and the results obtained in the areas of housing, wages, food and clothing.